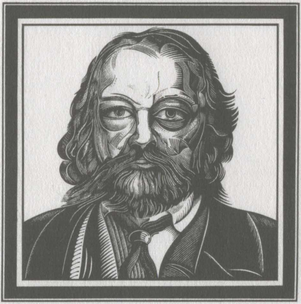
Μιχαήλ Μπακούνιν

Γράμματα από την Ιταλία

Ελευθεριακή Κουλτούρα

Η παρούσα έκδοση ετοιμάστηκε στο Εργαστήρι της Ελευθεριακής Κουλτούρας με γενική επιμέλεια έκδοσης του Παναγιώτη Καλαμαρά και κυκλοφόρησε στη μητρόπολη της Αθήνας σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων την Άνοιξη του 2014, με τη χρήση να είναι ελεύθερη αποκλειστικά για τους σκοπούς των κινημάτων του κοινωνικού ανταγωνισμού. Θερμές ευχαριστίες στον Ηλία Διάμεση (που επιμελήθηκε το εξώφυλλο βάσει ενός χαρακτικού του Clifford Harper) και την Άννα Τσουλούφη-Λάγιου για την πολύτιμη συνεισφορά τους στην έκδοση. Κεντρική διάθεση Πανεπιστημίου 64, β΄όροφος, γραφείο 13-14, Αθήνα. Τηλ. επικοινωνίας: 210.38.04.525. www.xwroselkoul.blogspot.com

Μιχαήλ Μπακούνιν

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Ελευθεριακή **Κ**ουλτούρα

Γράμματα από την Ιταλία

Γράμμα στον Giuseppe Dolfi
Τορίνο, 13 Γενάρη 1864

Κύριε,

μην έχοντας την τιμή να σας γνωρίζω προσωπικά, αλλά εκμεταλλευόμενος τη σύσταση του κοινού μας φίλου Mazzini, θα ήθελα να σας παρακαλέσω ευγενικά να μου κάνετε μια χάρη, που ελπίζω σε εσάς να μην είναι πολύ κουραστική, όμως σε μένα είναι πολύ χρήσιμη. Προτίθεμαι να εγκατασταθώ για κάνα μήνα στη Φλωρεντία και αφού δεν διαθέτω πολλά χρήματα, θα ήθελα να γίνει με τον όσο πιο οικονομικό τρόπο είναι δυνατό. Για αυτόν τον λόγο παρακάλεσα τον συμπατριώτη μου κύριο Metchnikov, να μου βρει ένα κατάλυμα σε καλή τιμή, στο οποίο θα μπορώ να τύχω περιποίησης από κάποια καλή αστική οικογένεια. Οι φίλοι σας, κύριε, με διαβεβαίωσαν ότι δεν θα αρνηθείτε να μου προσφέρετε τη βοήθειά σας, που θα μου ήταν πολύτιμη σε αυτή τη μικρή περιπέτεια, όπως και σε πολλές άλλες μεγαλύτερης βαρύτητας. Θα ήθελα συνεπώς να δώσετε μια καλή συμβουλή στον κύριο Metchnikov. Και επειδή η σύζυγός μου, πολωνικής καταγωγής, είναι νεοτάτη και θέλει πολύ να μάθει γρήγορα τα ιταλικά, θα μου προσφέρατε μέγιστη εξυπηρέτηση αν μπορούσατε να με συστήσετε σε ένα σπίτι στο οποίο η σύζυγός μου θα μπορούσε να βρει τη συντροφιά κάποιας αξιόλογης νεαρής, που με τις συζητήσεις της θα τις δίδασκε την υπέροχη γλώσσα σας πιο γρήγορα απ' όσο θα μπορούσε να κάνει ένα βιβλίο. Ελπίζω να φθάσω στη Φλωρεντία σε δύο εβδομάδες και θα είμαι ευτυχής να μπορέσω να σφίξω το χέρι ενός άνδρα που έμαθα να εκτιμώ και να αγαπώ πριν ακόμη τον γνωρίσω.

Μ. Μπακούνιν

Γράμμα στον Agostino Bertani
Λιβόρνο, 26 Γενάρη 1864

Carissimo dottore [ιταλικά στο κείμενο]
Θα σας είμαι αιώνια ευγνώμων που με συστήσατε στον κύριο Guerrazzi. Δεν γνωρίζω πολλά για τον χαρακτήρα του, αλλά βρήκα σε αυτόν έναν άνθρωπο με πραγματικά αξιοσημείωτη ευφυΐα. Τον βρήκα ασθενή, στο κρεβάτι και γι' αυτό μη δυνάμενο να γράψει. Αλλά μου εξέθεσε εν εκτάσει τις σκέψεις του και με επιφόρτισε με το καθήκον να σας τις μεταφέρω. Μόλις τον έχω αφήσει και γράφω αμέσως για να μην τις ξεχάσω και να τις μεταβιβάσω με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια.

Στο γράμμα σας μιλάτε για ένα σχέδιο σχετικά με μια έκκληση στον βασιλιά επ' ονόματι όλων των παυθέντων κοινοβουλευτικών, εκλεγμένων ή μη επανεκλεγμένων. Αυτός ισχυρίζεται πως αυτή τη στιγμή κάτι τέτοιο θα ήταν ένα λανθασμένο και οικτρό βήμα, που θα μπορούσε να έχει μονάχα δυσάρεστες συνέπειες. Λέει ότι αν οι παυθέντες αντιπρόσωποι, όσο μικρός κι αν είναι ο αριθμός τους, είχαν στο πλευρό τους την κοινή γνώμη, αν αντιπροσώπευαν τουλάχιστον 2 με 3 εκατομμύρια ανθρώπους, τότε ο βασιλιάς θα ήταν υποχρεωμένος να τους ακούσει. Αλλά αυτή τη στιγμή εθνικής νωθρότητας, αυτοί δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνο τον εαυτό τους και η κυβέρνηση του βασιλιά κάτι τέτοιο το γνωρίζει καλά. Έτσι η έκκλησή τους δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα, απεναντίας θα προκαλούσε οίκτο, αφού μια έκκληση στον βασιλιά είναι ένα από εκείνα τα σημαντικά εργαλεία που είναι καλύτερο να μην σπαταλιέται και να κρατιέται σε εφεδρεία για τις μεγάλες στιγμές.

Η αναποτελεσματικότητα μιας παρόμοιας έκκλησης σε μια δύσκολη στιγμή όπως αυτή, θα ήταν ένα fiasco [ιταλικά στο κείμενο] ακόμη μεγαλύτερο και πιο ολέθριο

από τη μη επανεκλογή τους. Ακόμη κι αν ο βασιλιάς, υποκύπτοντας στις επιθυμίες της μειοψηφίας, διέλυε τη βουλή, το κόμμα δεν θα κέρδιζε τίποτα, απεναντίας θα έχανε πολλά. Πράγματι, ανακοινώνοντας τη διάλυση, ο βασιλιάς θα διατηρούσε τον σημερινό πρωθυπουργό ή θα έβαζε στη θέση του έναν καινούργιο, που δεν θα βάρυνε περισσότερο από τον προηγούμενο. Οι εκλογές που θα γίνονταν από έναν τέτοιον πρωθυπουργό, μέσα στη γενική απάθεια και με τον εκλογικό νόμο τον οποίο γνωρίζετε, είναι σίγουρο ότι θα οδηγούσαν σε μια ακόμη πιο αντιδραστική βουλή και τότε το κόμμα σας θα ηττάτο παντελώς. Για να αποτελέσουν με τον υπάρχοντα νόμο οι εκλογές ευκαιρία, είναι αναγκαίο πρώτα να παθιαστεί η χώρα, να ξανακερδηθεί η κοινή γνώμη και να τονωθεί το εθνικό συναίσθημα. Ο κύριος Guerrazzi πιστεύει ότι ένα ταξίδι του Γκαριμπάλντι στην Αγγλία, καλά οργανωμένο και συμφωνημένο, θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίτευξη ενός τέτοιου σκοπού. Θα ήταν καλό, λέει, να μην προσκαλέσει τον Γκαριμπάλντι να κάνει αυτό το ταξίδι ένας και μόνο Άγγλος, όπως ο συνταγματάρχης [Osborn William] Chambers, αλλά πολλές προσωπικότητες λίγο πολύ με επιρροή· ότι όσο περισσότεροι είναι εκείνοι που θα τον προσκαλούσαν τόσο το καλύτερο, αφού το ταξίδι του Στρατηγού θα αποκτούσε την πρέπουσα σημασία· ότι αποφεύγοντας τους τσαρλατανισμούς αλά Kossuth, θα πρέπει να περιβάλλεται από τους φίλους του με τη μεγαλύτερη επιρροή, κυρίως από εκείνους που γνωρίζουν αγγλικά (ενώ τώρα λέγεται ότι περιβάλλεται από μια αυλή όπως εκείνη του Καρλομάγνου)· και ότι μόλις φτάσει στην Αγγλία, με μια σειρά από meetings, δημόσιες βραδιές και ιδιωτικές συζητήσεις, θα προσπαθήσει να τραβήξει την προσοχή της Αγγλίας στις υποθέσεις της Ιταλίας και να κερδίσει τη συμπάθεια μεγάλου μέρους της αγγλικής κοινής γνώμης

υπέρ του εθνικού κόμματος και εναντίον των ναπολεόντειων μηχανορραφιών στην Ιταλία. Προσθέτει, ότι θα πρέπει να εξηγηθεί στο αγγλικό κοινό πως δεν πρόκειται για μια συμμορία τρελαμένων, που ονειρεύονται την καταστροφή όλων των θεμελίων της κοινωνίας, αλλά για ένα κόμμα σοβαρών πατριωτών, ανθρώπων του κράτους που θέλουν να σώσουν την Ιταλία από την άβυσσο στην οποία θα μπορούσε να τη ρίξει ο εγωισμός κάποιου στενόμυαλου πιεμοντέζου πολιτικού, ωθούμενου από έναν αυτοκρατορικό μακιαβελισμό.

Ο Guerazzi γνωρίζει καλά ότι είναι δύσκολο να δράσει χωρίς χρήματα, αλλά προσθέτει ότι όσο υπάρχουν άνθρωποι όπως ο Γκαριμπάλντι, ο Mazzini και τόσοι άλλοι που τιμούν το ιταλικό κόμμα, είναι δυνατόν να γίνουν πολλά και δεν αμφιβάλλει ότι αν το πράγμα συμφωνηθεί καλά, θα έχει επιτυχία. Μόλις η αγγλική γνώμη στραφεί στο πλευρό μας, εκείνη η Ιταλία που τώρα κοιμάται θα ξυπνήσει και θα στραφεί στην πλευρά μας. Και ο βασιλιάς, βλέποντάς μας να μας υποστηρίζει η Αγγλία, θα μας πάρει στα σοβαρά· και αυτή θα είναι η κατάλληλη στιγμή για να του απευθύνουμε την έκκλησή μας, που δεν θα μπορεί να λείπει, σε τέτοιες συνθήκες, προκειμένου να πετύχουμε τους σκοπούς μας. Διαφορετικά θα είναι σαν να θέλετε να εκβιάσετε τα πράγματα. Συνεπώς: πρώτα το ταξίδι του Στρατηγού, που πρέπει να ενθαρρύνετε με κάθε τρόπο και μετά η έκκληση.

Ιδού, αγαπητέ γιατρέ, με λίγα λόγια η περίληψη της συζήτησής μου με τον κύριο Guerazzi. Φθάνοντας εκεί στις επτά, πέρασα μαζί του μία ώρα. Στις έντεκα μπήκα στο τρένο και στις δύο θα είμαι στη Φλωρεντία. Αν έχετε κάτι να μου πείτε, μου γράφετε, μέχρι νεωτέρας διαταγής, στην εξής διεύθυνση:
Κύριος Eugenio Vieusseux, Βιβλιοπώλης, Φλωρεντία

με έναν φάκελο στο εσωτερικό για μένα. Adieu, σφίξτε το χέρι όλων των φίλων μας

Ειλικρινά δικός σας
M. Μπακούνιν

Η σύζυγός μου με παρακαλεί να σας δώσω τους χαιρετισμούς της.

Γράμμα στην Elizaveta Vasil'evna
Salias-de-Tournemire
Φλωρεντία, 1η Φλεβάρη 1864
Οδός Vittorio Emanuele 5, πρώτος όροφος

Ευγενική κυρία μου
σας έγραψα από την Ελβετία ένα μεγάλο γράμμα με τη διεύθυνσή μου στη Φλωρεντία και ήλπιζα, ήλπιζα πολύ, να βρω εδώ μια απάντηση. Έκανα λάθος, δεν βρήκα. Τώρα, λοιπόν, δεν μου μένει παρά να πιστέψω ότι εσείς είτε δεν λάβατε το γράμμα μου είτε δεν το θεωρήσατε άξιο απάντησης είτε, ίσως, πως ήταν δυσανάγνωστο και μέχρι τώρα δεν έχετε καταφέρει να το καταλάβετε και το εμπιστευτήκατε σε μια επιστημονική επιτροπή προκειμένου να αποκωδικοποιήσει τα ιερογλυφικά μου. Προσπαθώ σήμερα να σας γράψω με έναν τρόπο τόσο κατανοητό, ώστε να καταστήσω αδύνατη αυτήν την τελευταία υπόθεση· και εφόσον αυτό το γράμμα θα σας έλθει σίγουρα, στην περίπτωση που επιμείνει η σιωπή σας, η δεύτερη υπόθεση θα είναι η μοναδική δυνατή. Αυτό το γράμμα θα σας το προσκομίσει ο κόμης Roger Raczynski, ένας άνδρας συνετός, καλλιεργημένος και άλλο τόσο γενναιόψυχος και καλός, παρότι με ένα κεφάλι αμφιταλαντευόμενο, γεμάτο αντιφάσεις. Τόσο, για παράδειγμα, που κάνα μήνα πριν, κουρασμένος να ακούω συνεχώς επιθέσεις εναντίον του μαρκήσιου Velepolski, έγραψα μια μπροσούρα προς υπεράσπισή του. Αυτού λεχθέντος, θα ήμουν πολύ άτυχος αν το γράμμα μου από την Ελβετία είχε χαθεί: δεν υπήρχε τίποτα επικίνδυνο μέσα, ούτε για εσάς ούτε για κανέναν, αλλά μόνο πράγματα που ωστόσο θα ήταν καλύτερο να μην πέσουν στα μάτια τρίτων, κυρίως λόγω δύο επιστολών τις οποίες έστειλα, μια στα αδέλφια μου και άλλη μια στη μητέρα της Αντωνίας, και που είχα υποσχεθεί ότι με την πρώτη

ευκαιρία θα φτάσουν εκεί που έπρεπε να φτάσουν. Έχετε την καλοσύνη, κόμισσα, να μου γράψετε έστω και μια γραμμή προκειμένου να μου γνωστοποιήσετε αν έχετε λάβει το γράμμα μου από την Ελβετία.

Η διεύθυνσή μου είναι:

Κυρ. Eugenio Vieusseux, βιβλιοπώλης, Φλωρεντία και στον φάκελο στο εσωτερικό: για τον κυρ. Μπακούνιν ή έστω Α.Ντ.

Υπάρχει μια δεύτερη διεύθυνση στο όνομα της κόμισσας Raczynska, με την παράκληση να διαβιβάσει σε μένα ότι λάβει. Όσον αφορά τη διεύθυνση της κόμισσας, θα την έχετε από τον ίδιο τον σύζυγό της. Παρεμπιπτόντως, προσθέτω ότι σας έγραψα από την Ελβετία στο όνομα του κυρίου Klaczko, οδός d'Orléans 6, προκειμένου να διαβιβαστεί στην κυρία Elise, όπως μου είχατε ζητήσει. Δεδομένου ότι δεν έχω ακόμη το δικαίωμα να υποστηρίξω πως ούτε έχετε λάβει τα γράμματά μου ούτε μου έχετε απαντήσει, συνεχίζω να τα κάνω γνωστά στο alter ego μου, σαν να μη συμβαίνει τίποτα.

Ενώ κατεβαίναμε από το Μοντσενίζιο προς την Ιταλία τη νύχτα ανάμεσα στις 10 και 11 Γενάρη, ανατραπήκαμε, ευτυχώς όχι από την πλευρά του φαραγγιού αλλά από την άλλη και χωρίς να πάθει κανείς τίποτα· εγώ μονάχα κόπηκα στο δάχτυλο από ένα τζάμι στο οποίο στηρίχθηκα για να μην συντρίψω με τον όγκο μου τον φτωχό ούγγρο με τον οποίο συνταξιδεύαμε. Θεώρησα αυτό το μικρό ατύχημα σαν ένδειξη καλοτυχίας. Όταν έφυγα από τη Σιβηρία αφήνοντας το Κιάχτα, πάντοτε μέσα στη νύχτα, σύμφωνα με το ρωσικό έθιμο, στο έλκηθρο που με μετέφερε πήγα να σπάσω το κρανίο μου χτυπώντας στο κάτω κιγκλίδωμα, αλλά και εκεί τη γλύτωσα μονάχα με ένα σπασμένο δάχτυλο. Κατόπιν, το μακρύ ταξίδι προς το Λονδίνο, εξελίχθηκε μια χαρά. Το ίδιο κι εδώ. Μέχρι τώρα όλα καλά.

Στο Τορίνο βρήκαμε τη Σιβηρία. Η φτωχή Αντωνία δεν ήξερε πώς να προφυλαχθεί και για λίγο δεν αρρώστησε από το κρύο, καθώς οι θεοί τη γλύτωσαν. Χάρη στον Mazzini, ήρθα από τις πρώτες μέρες σε επαφή με μερικά άτομα πολύ συμπαθητικά και ενδιαφέροντα, που ανήκουν, δεν χρειάζεται να το πω, αποκλειστικά στο δημοκρατικό κόμμα· κι αν τις πρώτες μέρες δεν βρήκα στην Ιταλία το γνωστό κλίμα της, το συνάντησα στους ανθρώπους της. Προς το παρόν δεν έχω περιοριστεί στους δημοκρατικούς και, χάρη σε άλλες συστάσεις, μπόρεσα να γνωρίσω και μερικούς συμπαθούντες του μετριοπαθούς κόμματος, μέχρι και δύο υπουργούς. Στο Τορίνο μείναμε πέντε μέρες, στην Τζένοβα τρεις, αλλά στις 19 φύγαμε για την Καπρέρα με τη συνοδεία ενός νεαρού ψιλόλιγνου άγγλου και τρεις αγγλίδες κυρίες, δύο ευγενικές και χαριτωμένες και μία πραγματικά στριφνή. Αυτή η αγγλίδα, μιας κάποιας ηλικίας και όχι όμορφη, είναι μια πάμπλουτη κυρία και ερωτευμένη μέχρι τρέλας με τον Γκαριμπάλντι· μη ικανοποιημένη από το μερίδιο ενθουσιασμού που της επεφύλαξε η φύση, βοηθιόταν από κάμποσα ποτηράκια κονιάκ, στα οποία πρόσθετε μερικές σταγόνες χλωροφόρμιο, κάτι που της είχε προκαλέσει μια μύτη ιώδη. Έτσι γελούσε χωρίς πόζα σε όλους εκτός από την Αντωνία, την οποία απεχθανόταν επειδή ζήλευε τη σχέση της με τον Γκαριμπάλντι, ρίχνοντάς της, όλον τον καιρό που μείναμε μαζί στην Καπρέρα, οργισμένες ματιές.

Ο Γκαριμπάλντι μας υποδέχθηκε φιλικά και έκανε και στους δυο μας μεγάλη εντύπωση. Έχει πλήρως αποκατασταθεί και, ακόμη κι αν κουτσαίνει λιγάκι, είναι δυνατός σαν λιοντάρι και ενεργητικός από το πρωί μέχρι το βράδυ. Καλλιεργεί προσωπικά τον κήπο του ο οποίος, αν και δεν είναι μεγάλος, είναι άκρως ενδιαφέρων, αφού τον έχει καλλιεργήσει μόνο με τα χέρια του πάνω στην

πέτρα και ανάμεσα στα βράχια. Μια εικόνα ταυτοχρόνως μελαγχολική και υπέροχη. Υπάρχει έπειτα ένα μοναδικό λευκό σπίτι, επισήμως ονομαζόμενο παλάτσο Γκαριμπάλντι, ένα πιο μικρό από μέταλλο, κι ένα τρίτο ακόμη πιο μικρό από ξύλο. Στον οπωρώνα υπάρχουν όλα τα δέντρα του νότου: πορτοκαλιές, λεμονιές, ελιές, αμυγδαλιές, αμπέλια, συκιές, χουρμαδιές κλπ, και πολλά λουλούδια˙ άνθη, ωστόσο, υπάρχουν μόνο στις αμυγδαλιές, όπως και κάποια θαυμάσια λευκά τριαντάφυλλα. Στην Καπρέρα, το καλοκαίρι είναι ρωσικό. Μείναμε τρεις μέρες και όλες τους ήταν υπέροχες˙ το απόγευμα και το βράδυ σαφώς έκανε κρύο.

Στου Γκαριμπάλντι συναντήσαμε τον νεαρό πολιτικό γραμματέα Guerzoni, που προς το παρόν είναι ο συνδετικός κρίκος στη νέα συμμαχία Mazzini-Γκαριμπάλντι, τον στρατιωτικό και ναυτικό Basso, τον αμερικανό σύντροφο του Γκαριμπάλντι, τα δύο του παιδιά Menotti και Ricciotti, έναν γαριβαλδινό, κάποιους άλλους στρατιωτικούς και ναυτικούς, συνολικά καμιά ντουζίνα άτομα. Εκεί υπήρχε μια πραγματική δημοκρατική και κοινωνική δημοκρατία. Η ιδιοκτησία ήταν άγνωστη˙ όλα ανήκαν σε όλους. Αγνοούνταν ακόμη και ο προσωπικός καλλωπισμός: όλοι φορούσαν βαμβακερά υφάσματα με ανοιχτό γιακά, κόκκινα πουκάμισα και είχαν γυμνά τα μπράτσα˙ όλοι ήταν μαυρισμένοι από τον ήλιο, όλοι δούλευαν μαζί και όλοι τραγουδούσαν. Στην κορυφή, πάνω στα βράχια, υπήρχε ένας μικρός μύλος με ατμό και όποτε έμπαινε σε λειτουργία γινόταν μεγάλη γιορτή. Και όλοι ήταν πολυάσχολοι, κάποιοι κουβαλούσαν το νερό, άλλοι έκαιγαν κλαδιά και κούτσουρα που αφθονούσαν στο νησί, κάποιοι άλλοι έκαναν πεζοπορία ή ανέβαιναν στα βράχια, παίρνοντας ζωγραφικές πόζες, για να μιλήσουν για πολιτική, για τις εκστρατείες του παρελθόντος ή του μέλλοντος, ή ακόμη για να τραγουδήσουν.

Συμπερασματικά στην Καπρέρα υπάρχει ένας μικρός κύκλος νέων ανθρώπων, υγιών, εύρωστων και θαρραλέων, ο καθένας από τους οποίους διακρίνεται για κάποια συγκεκριμένη θαρραλέα πράξη, μια συντροφιά που μου θυμίζει τις πρώτες σελίδες του *Κουρσάρου* του Βύρωνα. Αλλά ανάμεσά τους, μεγαλειώδης, επιβλητικός, με ένα γλυκό χαμόγελο στα χείλη, ο μόνος που είναι κομψός, ο μόνος που είναι λευκός εν μέσω εκείνου του σκούρου και ίσως λιγουλάκι βρώμικου πλήθους, ο Γκαριμπάλντι, με τη βαθιά μελαγχολική του έκφραση, αν και μονάχα εξωτερικά, προκαλεί μια απροσδιόριστη εντύπωση. Είναι απείρως καλός και η καλοσύνη του δεν αφορά μονάχα τους ανθρώπους αλλά όλα τα δημιουργήματα της φύσης. Αγαπάει τα δυο του βόδια, τις αγελάδες του, τα μοσχαράκια του, τα κριάρια του˙ όλα τον αναγνωρίζουν και μόλις εμφανιστεί όλα τρέχουν προς το μέρος του, αυτός τα αγκαλιάζει ένα προς ένα και έχει για το καθένα έναν καλό λόγο. Μου διηγήθηκαν ότι μια μέρα βρήκε ένα χαμένο αρνάκι που έψαχνε τη μητέρα του: το σήκωσε στα χέρια και άρχισε να την ψάχνει για τέσσερις ώρες στα βράχια˙ καθώς δεν την έβρισκε, μετέφερε το αρνάκι στο σπίτι του, το έβαλε στα άχυρα δίπλα στο κρεβάτι του, έβαλε να του φέρουν ένα μπιμπερό γεμάτο γάλα και έμεινε ξάγρυπνος όλη τη νύχτα κρατώντας το μπιμπερό από το οποίο το αρνάκι βύζαινε το γάλα. Την επόμενη μέρα σηκώθηκε νωρίς και έχοντας αγκαλιά το αρνάκι περπάτησε για δύο ή τρεις ώρες, μέχρι να βρει τη μητέρα του. Μιαν άλλη φορά, βλέποντας έναν νεαρό να σπάει κλαδιά χωρίς κανέναν λόγο, του είπε: «Γιατί το κάνεις; Πρέπει να σέβεσαι οτιδήποτε ζει». Η θρησκεία του είναι όπως η δική σας, πιστεύει στον θεό και στην ιστορική αποστολή του ανθρώπου. «Πέρα από αυτό», λέει, «δεν υπάρχει τίποτα».

Σας έχω ήδη πει ότι οι σκέψεις του έχουν μια βαθιά μελαγχολία, πνιγηρή. Έτσι πρέπει να ήταν η θλίψη του Χριστού όταν είπε: «ο καρπός είναι άφθονος αλλά οι συλλέκτες λίγοι!». Έτσι έχει η θλίψη του ώριμου ανδρός μας, που αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του στη χειραφέτηση και τον εξανθρωπισμό του ανθρώπου. Μέχρι και οι μεγάλοι άνδρες, συνεπώς, μέχρι και οι πιο τυχεροί, δεν φτάνουν στον σκοπό τους. Και ωστόσο είναι αναγκαίο να παλέψουν και να αναποδογυρίσουν τον κόσμο, για να τον κάνουν να προοδεύσει. Σε μια μακρά συζήτηση μαζί του, ο Γκαριμπάλντι μου είπε: «Τα τελευταία χρόνια κουράστηκα από τη ζωή˙ θα έλεγα ευχαρίστως αντίο, όμως θα ήθελα να πεθάνω για το καλό της πατρίδας μου και για την ελευθερία όλων των λαών. Σκοπεύω να πάω στην Πολωνία, αλλά οι Πολωνοί μου διαμήνυσαν ότι εκεί θα ήμουν άχρηστος και ότι η άφιξή μου θα προκαλούσε περισσότερο κακό παρά καλό, έτσι εγκατέλειψα αυτήν την ιδέα. Άλλωστε, κι εγώ πιστεύω ότι είμαι πιο χρήσιμος γι' αυτούς εδώ παρά εκεί. Αν κάνουμε κάτι στην Ιταλία, θα είναι προς όφελος και της Πολωνίας η οποία, σήμερα όπως πάντοτε, απολαμβάνει της πλήρους συμπάθειάς μου». Χωρίς αμφιβολία ο Γκαριμπάλντι ετοιμάζεται, με ολόκληρο το κόμμα του της αλλαγής, να περάσει στη δράση την Άνοιξη. Σε τι θα συνίσταται αυτή η δράση είναι ακόμη δύσκολο να το πω. Τα εμπόδια είναι πολλά. Ο πόλεμος, ή ακόμη καλύτερα η επανάσταση στη Γερμανία, μπορεί να γίνει μονάχα από εμάς. Αλλά γι' αυτό θα σας μιλήσω σε ένα άλλο γράμμα μου, που θα σας το στείλω αφότου απαντήσετε σε αυτό εδώ και στο προηγούμενο.

Τώρα επιστρέφω στον Γκαριμπάλντι. Υπήρξε άκρως ευγενικός και αγαπητός με τη σύζυγό μου, εκφράζοντας μεγάλη δυσαρέσκεια απέναντι στην αγγλίδα μέθυσο με την ιώδη μύτη. Κάποια στιγμή που βρέθηκε στη συ-

ντροφιά μας, ανέβασε τη σύζυγό μου σε μια βαρκούλα και πήρε ο ίδιος τα κουπιά, ενώ αυτή μάζευε με ένα μεγάλο καλάμι αχινούς, ένα είδος frutti di mare [ιταλικά στο κείμενο].

Στις 23 επιστρέψαμε στην Τζένοβα και στις 26, μέσω Λιβόρνο, φτάσαμε στη Φλωρεντία. Κι εγώ, θα σας αποκαλύψω το μυστικό, ερωτεύθηκα την Ιταλία και έδωσα τον λόγο μου στη σύζυγό μου πως σε ένα μήνα θα μάθω ιταλικά. Όμως τι να πω για την «Kolokol»; Πράγματι ξαναβγήκε. Αφού διάβασα το άρθρο του Χέρτσεν, «Le 1er Janvier» και το γράμμα στον Γκαριμπάλντι, αναφώνησα: «Χριστέ μου ξαναζωντάνεψε!»: το σφρίγος, η πίστη, όλα επέστρεψαν. Μα και πάλι, γι' αυτά στο επόμενο γράμμα μου. Σήμερα, αντιθέτως, θα σας μεταφέρω τις πιο ταπεινές μου παρακλήσεις:

1. Φιλήστε το ευφυές μέτωπο του γιού σας και σφίξτε το χέρι των κοινών γνωστών μας: Wizičskij, Kaplinskij, Klaczko, Kalinka, Zaleski, Grinevič, αν έχει επιστρέψει, έτσι όπως και του Usov, στον οποίο θα γράψω σίγουρα, και του Luginin, αν είναι ακόμη στον Παρίσι.

2. Πείτε στον Markov-Vovčok ότι θα του γράψω στην ταχυδρομική θυρίδα του M.lle.S.O., όπως μου ζήτησε και δώστε του τη διεύθυνσή μου: Λεωφόρος Βιτόριο Εμμανουέλε 5.

3. Ζητείστε από τον Wizičskij να με πληροφορήσει αν ο κοινός μας γνωστός και μεγάλος φίλος μου, Auguste Blanche, ο Σουηδός, έφτασε στο Παρίσι. Έμαθα από τη Στοκχόλμη για την αναχώρησή του για το Παρίσι, απ' όπου θα πρέπει να φτάσει στην Ιταλία· σας παρακαλώ να του δώσετε μέσω των κοινών μας φίλων την πραγματική μου διεύθυνση, δηλαδή Βιτόριο Εμμανουέλε 5, 1ος όροφος, για να μπορέσει να με βρει. Αν μάθετε ότι βρίσκεται στο Παρίσι, γνωστοποιείστε στον Raczynski πώς θα τον βρει, έτσι ώστε να μπορέσει να του δώσει το γράμμα

μου. Γράψτε και σε μένα για την υπόθεση, αν μάθετε κάτι.

4. Βλεπόσαστε με τον καλλιτέχνη Jacobij; Αν ναι, πέστε του ή παρακαλέστε τον γιό σας να του πει, ότι του έγραψα δύο φορές, μια φορά από την Ελβετία, με μια επιστολή προς τον αδελφό του και μια άλλη φορά από την Τζένοβα, με τρεις επιστολές στον Demontowicz, στον Narcimskij και στον ζωγράφο Chlebovskij. Δεν πήρα καμιά απάντηση σε όλες αυτές τις επιστολές. Τις έλαβε; Δώστε και σε αυτόν τη διεύθυνσή μου.

Βράδυ.

Ήμουν στο ταχυδρομείο και πόση ήταν η χαρά μου! Έλαβα το γράμμα σας, αγαπητή φίλη. Υποφέρατε και μόνο γι' αυτόν τον λόγο σιωπούσατε. Τώρα αναλάβατε, δόξα τω θεώ (τρόπος του λέγειν). Παρόλα αυτά είμαι τουλάχιστον βέβαιος ότι η Πολωνία δεν θα υποκύψει. Στην πολιτική ατμόσφαιρα έχει μαζευτεί τόσος ηλεκτρισμός, που θα πρέπει αργά ή γρήγορα να εκραγεί. Προς το παρόν, περιμένετε το επόμενο γράμμα μου˙ τώρα είμαστε και πάλι όλοι μαζί και η Αντωνία, που σας αγαπά με όλη της την καρδιά αλλά δεν ξέρει να γράφει γράμματα, με καλεί να πιούμε τσάι.

Ο αφοσιωμένος σας φίλος
Μ. Μπακούνιν

Γράμμα στον Καρλ Μαρξ
Φλωρεντία, 7 Φλεβάρη 1865
Οδός ντέι Πούτσι, δεύτερος όροφος

Φίλτατε, διατηρείς *σαφώς* το δικαίωμα να τα έχεις μαζί μου, αφού δεν απάντησα στο δεύτερο γράμμα σου και έχω καθυστερήσει μέχρι και σήμερα να απαντήσω στο τρίτο. Ιδού οι λόγοι της σιωπής μου: σύμφωνα με την επιθυμία σου, έστειλα στον Γκαριμπάλντι ένα αντίτυπο της έκκλησης της διεθνούς επιτροπής και περιμένω ακόμη την απάντησή του. Περιμένω επιπλέον την εκτύπωση της ιταλικής μετάφρασης για να σου τη στείλω και αυτή. Δεν μπορείς να φανταστείς πόσο σε αυτή τη χώρα ο κόσμος είναι αργός και αναποφάσιστος. Η έλλειψη χρήματος –αυτή η πρώτη και θεμελιώδης, αλλά επίσης πολύ φυσική ασθένεια κάθε δημοκρατικής οργάνωσης στην Ευρώπη– εμποδίζει κάθε δραστήρια εργασία. Πέρα από αυτό, η μεγάλη πλειοψηφία των Ιταλών, αποθαρρυμένη από το ολοκληρωτικό fiasco [ιταλικά στο κείμενο] και τα λάθη του συγκεντρωτικού και ενιαίου δημοκρατικού κόμματος, υποφέρει τώρα από έναν έντονο σκεπτικισμό και κούραση. Μονάχα η σοσιαλιστική προπαγάνδα, παθιασμένη, δραστήρια και συνεπής, μπορεί να ξαναφέρει σε αυτή τη χώρα τη ζωτικότητα και τη βούληση. Αλλά για όλα αυτά θα χρειαστεί καιρός, γιατί εδώ πρέπει να ξεκινήσουμε και πάλι από την αρχή. Στην Αγγλία, όπως είναι προφανές, εσείς προχωρείτε με τον αέρα στα πανιά σας. Εμείς, αντιθέτως, προσπαθούμε να αναπτυχθούμε a poco a poco [ιταλικά στο κείμενο].

Σου στέλνω μια συλλογή φλωρεντινής ποίησης, που ελπίζω να μη σε δυσαρεστήσει. Δυστυχώς η οργάνωση είναι μια υπόθεση πολύ πιο δύσκολη από την ποίηση: και αυτή προχωρεί, είναι αλήθεια, αλλά πολύ αργά. Οι επιτυχίες της επιβραδύνονται από τη σκεπτικιστική αδι-

αφορία και την ανικανότητα των λεγόμενων ηγετών της λεγόμενης δημοκρατίας, παντελώς αποπροσανατολισμένης και αποθαρρυμένης. Στην Ιταλία πρέπει να φτιαχτεί μια δημοκρατία νέα, θεμελιωμένη στο απόλυτο δικαίωμα και στη μοναδική λατρεία της εργασίας. Τα στοιχεία γι' αυτό υπάρχουν: η Ιταλία είναι πλήρης και σε αυτό το σημείο δεν πρέπει να απελπιζόμαστε. Pazienza [ιταλικά στο κείμενο], όπως αγαπούν να λένε εδώ, και από αυτή την υπομονή χρειαζόμαστε πολλή! Ο Mazzini θα κάνει τρομερό λάθος αν συνεχίσει να πιστεύει ότι η πρωτοβουλία για το νέο κίνημα θα ξεκινήσει από την Ιταλία. Θα ξεκινήσει από την Αγγλία ή τη Γαλλία ή, μακάρι, από τη Γερμανία: σίγουρα από τις δύο πρώτες αν μιλάμε μονάχα για την Ευρώπη, διαφορετικά από εκείνη την υπέροχη Βόρεια Αμερική: ιδού το πνευματικό και ωστικό κέντρο της ανθρωπότητας. Τα υπόλοιπα θα ακολουθήσουν το ρυμουλκό.

Και τώρα, carissimo [ιταλικά στο κείμενο] φίλε, αθώωσέ με για τη μακρά σιωπή, ένα αμάρτημα στο οποίο δεν θα ξαναπέσω ποτέ πια και φίλησε με σεβασμό εκ μέρους μου τα όμορφα χέρια της κυρίας Μαρξ και της κόρης σας.

Δικός σου αφοσιωμένος Μ. Μπ.

Μόλις έχω τις φωτογραφίες της γυναίκας μου και εμένα του ίδιου θα σας τις στείλω, αλλά σε αντάλλαγμα ζητώ εκείνες με ολόκληρη la santissima famiglia [ιταλικά στο κείμενο].

Γράμμα στον Giorgio Asproni
Νάπολη, 2 Νοέμβρη 1865

Εξοχώτατε φίλε μου,
έλαβα τα δύο σου γράμματα, αλλά προτίμησα να μην σου απαντήσω προτού επιβεβαιώσω τη θετική είδηση που συνεπάγεται η ανακήρυξή σου σε βουλευτή της Σαρδηνίας. Τώρα πια η ανακήρυξη είναι βέβαιη: είμαι πολύ ικανοποιημένος, όχι τόσο για σένα, αφού κάτι τέτοιο δεν πρέπει να σε ενδιαφέρει και πολύ, όσο για τη χώρα σου και τη Βουλή, που τουλάχιστον θα ακούσει μια φωνή απαλλαγμένη από οποιαδήποτε προσωπικό ή κομματικό ενδιαφέρον και ικανή στο να λέει θαρραλέα όλη την αλήθεια! Αυτό είναι, προς το παρόν, το μοναδικό καλό πράγμα που μπορεί να συμβεί. Μετά θα έρθει η ώρα να γίνει πράξη και ελπίζω πως αυτό θα συμβεί αρκούντως γρήγορα, για να μπορέσουμε και οι δυο μας να είμαστε τόσο συντελεστές όσο και μάρτυρες.

Ο Ferrari δεν εξελέγη στο Μιλάνο και, πιστεύω, δεν υποστηρίχθηκε από καμιά πλευρά. Αν γράψεις στους αδελφούς Romero, που φαίνονται πως αμφότεροι λογαριάζουν πολύ τη γνώμη σου, αυτοί θα μπορέσουν χωρίς αμφιβολία να τον παρουσιάσουν σε έναν από τους πιο σίγουρους συντρόφους του κόμματος, ανάμεσα σε όσους ασχολούνται με αυτό. Είμαι πανευτυχής που κατάφερες να κάνεις έναν γύρο της Ιταλίας και περιμένω με ανυπομονησία τις ειδήσεις που θα φέρεις από τη Φλωρεντία. Εδώ ο Dall'Ongaro είναι πιο ραδιούργος και γελοίος από ποτέ: μηχανορραφεί για να έχει την τιμή να πάρει τη θέση του Γκαριμπάλντι. Πιστεύω ότι θα προτιμούσες περισσότερο τον εκπρόσωπο κάποιας κλίκας ή μπορεί και έναν ιησουίτη, αφού κάτω από τον μανδύα του φιλελεύθερου δημοκράτη αυτός κρύβει τη στόφα τόσο του ενός όσο και του άλλου.

Αγαπημένε μου φίλε, σήμερα το μόνο που μπορεί να πει κανείς είναι: τόσο το χειρότερο τόσο το καλύτερο – τόσο το καλύτερο τόσο το χειρότερο˙ δεν νομίζω ότι υπάρχει κάτι άλλο. Όμως ότι και αν γίνεται, ότι και αν λέγεται, η Ιταλία δεν θα κάνει τίποτα μόνη της, σήμερα πολύ λιγότερο από ποτέ. Από αυτή την άποψη, όπως και από πολλές άλλες, συμμερίζομαι πλήρως τη γνώμη του Ferrari: όταν θα σημάνει η ώρα, δεν θα το κάνει από μόνη της, αλλά μαζί με άλλους.

Δες λοιπόν τα πιο επείγοντα: η γυναίκα μου, που σε χαιρετά με φιλία, κι εγώ, που σε αγκαλιάζω αδελφικά, σε περιμένουμε με ανυπομονησία. Και ο Gambuzzi θα επιστρέψει σε καμιά εβδομάδα. Αφότου έχω έρθει στη Νάπολη, δεν βλέπω πια τον Nicotera. Η γυναίκα μου κι εγώ πήγαμε να τον επισκεφτούμε: η κυρία Nicotera έχει αλλάξει, αλλά αυτός όχι. Είναι προφανές ότι δεν υπάρχει μεγάλη έλξη μεταξύ μας. Εμπιστεύομαι ελάχιστα τα συναισθήματά του και ακόμη λιγότερο τη δημοκρατική του ευφυΐα. Η «Il Popolo» χωρίς αυτόν χωλαίνει και δεν θα κρατήσει για πολύ καιρό.

Τι άλλο να σου πω; Η χολέρα επεκτείνεται σιγά σιγά στη Νάπολη, πολύ περισσότερο από τη δημοκρατία. Η γυναίκα μου κι εγώ δεν το σκεφτόμαστε. Την παρακάλεσα να γιατρέψει από πλευράς μου τον [Federico] Campanella, τον [Achille] Sacchi και τον [Agostino] Bertani. Πώς είναι δυνατό να μη βρήκα το όνομα αυτού του τελευταίου στη λίστα των εκλεγμένων βουλευτών; Είναι αυτός που αρνήθηκε την εκλογή ή δεν τον εξέλεξαν; Είναι περίεργο, γιατί είναι ένας πολύ ικανός άνθρωπος και σχετικά πολύ ισχυρός. Απ' όλους τους συνταγματάρχες του μακαριστού κόμματος της δράσης είναι αναμφίβολα ο πιο ευφυής.

Αλλά φτάνει με τις φλυαρίες: είναι ώρα να πάω να κοιμηθώ. Αυτή τη στιγμή γράφω για τις γαλλικές εφημερί-

δες ένα μεγάλο άρθρο στο οποίο δείχνω ότι ο αποκλειστικός πατριωτισμός είναι ένα ζωϊκό παρά ηθικό συναίσθημα.

Adieu λοιπόν, σου σφίγγω δυνατά το χέρι και σε χαιρετώ. Αγκάλιασε για μένα τον Dolfi και τον Mazzoni όταν τους συναντήσεις στη Φλωρεντία.

Δικός σου, Μ. Μπακούνιν

Γράμμα στη Ludmila Assing
Νάπολη, 5 Νοέμβρη 1865
Παλάτσο Μονκόνε, οδός Βιττόριο Εμανουέλε, δεύτερος όροφος

Αγαπητή και γενναιόδωρη φίλη,
βλέπεις καλά πόσο διπλωματικός είναι ο ρώσος. Σε λέω γενναιόδωρη γιατί θεωρώ δεδομένη εκ των προτέρων τη γενναιόδωρη συγχώρεσή σου για τη μακρά και αδικαιολόγητη σιωπή μου. Και εσύ μου γράφεις ακόμη, με θυμάσαι σε μια στιγμή ταλαιπωρίας, την επαύριο μιας μονομαχίας που θα μπορούσε να κοστίσει τη ζωή στον Giannelli. Δεκατέσσερα τραύματα! Σημειώστε ότι δεν πήγε με άδεια χέρια. Αγωνίστηκε με λύσσα. Είχε χίλιες φορές δίκιο, αγαπημένη μου φίλη, όμως θα ήταν πολύ καλύτερο να κρατούσε όλη αυτή τη furia italiana [ιταλικά στο κείμενο] για μια ευκαιρία που θα άξιζε περισσότερο τόσο αίμα και τόσο θάρρος. Αλλά βλέπεις, το θάρρος καθαυτό, πέρα από το αντικείμενό του, έχει κάτι το γοητευτικό που, παρόλη την τρέλα του, το σέβεσαι. Εξάλλου, ποιος ξέρει, ίσως η ίδια η αιτία αυτής της μονομαχίας είναι πιο σοβαρή απ' ότι νομίζω εγώ. Σε κάθε περίπτωση, σας παρακαλώ να του σφίξετε θερμά το αριστερό χέρι εκ μέρους μου και να του δείξετε όλη μου την ικανοποίηση που ξέρω ότι είναι ακόμη ζωντανός ανάμεσά μας, παρόλο που ελπίζω, πως αν θελήσει για μια ακόμη φορά να πάει να σκοτωθεί, να διαλέξει μια πιο κατάλληλη στιγμή.

Τι πρέπει να πω για τη ναπολιτάνικη ζωή μας; Πρώτα απ' όλα ότι κοστίζει λίγο. Ζούμε λιγάκι μακριά από την πόλη, είναι αλήθεια, αλλά πολύ κοντά στη Βίλλα Ρεάλε, ανάμεσα σε αυτή και τη Μεργκελίνα, ενώ οι άμαξες περνούν δυο βήματα από το σπίτι μας. Για τρία μεγάλα δωμάτια και μια κουζίνα πληρώνουμε μονάχα 85 φράγκα

τον μήνα, όπως και 3 φράγκα για να τρώμε στις δύο. Καθώς βλέπεις, δεν καταστρεφόμαστε. Η συντροφιά μας δεν είναι μεγάλη, αλλά είναι αρκούντως ευχάριστη. Αυτή τη στιγμή ο Asproni πρέπει να είναι στη Φλωρεντία και πιθανώς να βρεις την ευκαιρία να του παραπονεθείς απότομα (αν μπορέσεις να είσαι απότομη, αφού στην πραγματικότητα υπάρχει στην καρδιά σου ελάχιστη οξύτητα και μεγάλη επιείκεια και κατανόηση˙ τώρα μπορώ να σου το εξομολογηθώ: αυτό το ξέρω από προσωπική εμπειρία, γιατί στην πραγματικότητα σου έχω κάνει πολλά, κάτι για το οποίο σήμερα έχω μετανιώσει ειλικρινά, αυτό το λέω παρενθετικά). Έτσι τώρα μπορεί να παραπονιέσαι μαζί με τον Asproni για τη σιωπή μου και ο Asproni –που βρίσκεται εντελώς στην ίδια κατάσταση: μου έγραψε δύο γράμματα από την Τζένοβα και μόνο χθες του έστειλα την απάντησή μου στο Λιβόρνο, στη διεύθυνση του Guerrazzi– θα σε δικαιολογήσει. Αλλά θα ντραπείτε αμφότεροι όταν λάβετε τις επιστολές μου!

Θέλετε κάποια είδηση για τη δημοκρατία; Αχ, καλή μου φίλη, τι θλιβερό πράγμα είναι αυτή η ιταλική δημοκρατία! Αν ενωθούν όλες οι πνευματικές της δυνάμεις, μπορεί να καταφέρει να γεννήσει έστω μια ιδέα! Θέλει να ζει πάντοτε με τα αισθήματα, τα ένστικτα, αναζητώντας μονάχα τις τολμηρές συμπεριφορές. Δεν τα πάει καθόλου καλά. Πρέπει να σκεφτεί για να μπορέσει να προχωρήσει. Όμως σε αυτή τη χώρα, την αφοσιωμένη στο πάπα, η σκέψη μοιάζει να είναι κάτι το επιλήψιμο! Η δημοκρατία, συνεπώς, βρίσκεται εδώ, όπως παντού στην Ιταλία, σε μια κατάσταση εξευτελισμού, σε μια στασιμότητα δύσκολο να περιγραφεί και σε μιας παρανόηση χρόνια και αδιάλειπτη. Λόγια, λόγια, λόγια! όπως έλεγε ο πρίγκιπας Άμλετ, έρμαιος της τρέλας. Ας περάσουμε σε μια σκέψη πιο ενθαρρυντική. Το μεγάλο μας φλωρεντινό αστέρι, ο Dall' Ongaro, βρίσκεται εδώ˙ είναι ένας

άνθρωπος πρακτικός και έχει τον αέρα του εκλεπτυσμένου στοχαστή, λες και ξέρει περισσότερα από οποιονδήποτε άλλο, όμως πρέπει να γίνουν πολλά ώστε να εκλεγεί βουλευτής στο θώκο που χορηγήθηκε στον Γκαριμπάλντι, ο οποίος τον αρνήθηκε. Αν είσαι Ιταλός και αν ψηφίζεις, θα προτιμούσες το μέλος μιας κλίκας ή έναν ιησουίτη αφού, έχοντας το ταλέντο τόσο του ενός όσο και του άλλου, παραμένει ωστόσο Dall'Ongaro. Τον θάβουμε, όχι όμως προτού προσθέσουμε ότι εδώ, στο θέατρο του Βάθους, ανεβαίνει μια νέα εκδοχή της σύνθεσής του. Ελπίζω να αποδοκιμαστεί.

Η χολέρα είναι πιο ενδιαφέρουσα, αναπτύσσεται a poco a poco [ιταλικά στο κείμενο] σκορπίζοντας τον τρόμο και οδηγώντας στον χαμό πολύ κόσμο. Ανάμεσα στους φυγάδες είναι οι Ossani-Paradisi, που πήγαν στο Σαλέρνο αφού προμηθεύτηκαν, μετά από συμβουλή μου, ένα κομματάκι ψευδεμεσία και κάσσια. Όσον αφορά εμάς, αν έχουμε το θάρρος να μείνουμε εδώ μέχρι τον Γενάρη, μετά μπορεί να πάμε στο Παλέρμο και από το Παλέρμο, πιθανώς στα τέλη Γενάρη, στη Φλωρεντία. Προηγουμένως θα σου έχουμε γράψει˙ και εσύ θα μας βοηθήσεις, δεν είναι αλήθεια;, αγαπημένη φίλη, να βρούμε ένα μικρό κατάλυμα στην καλύτερη δυνατή τιμή. Πες στον Giannelli ότι περιμένω ένα γράμμα από το Παρίσι που θα περιέχει μια συστατική επιστολή την οποία μου ζήτησε για τον φίλο του. Θερμούς χαιρετισμούς εκ μέρους μας σε ολόκληρη τη χαρούμενη και εξαίρετη οικογένεια Schwarzenberg η οποία, είμαι σίγουρος, συνεχίζει να συμμερίζεται τη γνώμη μου, που εσύ δεν συμμερίζεσαι, για τις ευγενείς πράξεις του γερμανικο-πρωσικο-αυστριακού στρατού στην ευτυχή περιφέρεια του Σλέσβινγκ-Χολστάιν και για την καθαρά γερμανική αγοραπωλησία των ελεύθερων συμπολιτών της του Λάουενμπουργκ.

Adieu. Χωρίς θλίψη. Η γυναίκα μου σε φιλά, σφίξε το χέρι του Giannulli και αμφότεροι περιμένουμε με ανυπομονησία το γράμμα σου. Ευχαριστώ για το βιβλίο του Cironi. Ευχαριστώ επίσης για τα γράμματα του Χούμπολντ. Σου στέλνω τα άρθρα μου.

Ο αφοσιωμένος σου
Μ.Μπ.

Γράμμα στον Aleksandr Ivanovič Herzen και στον Nikolaj Platonovič Ogarëv
Νάπολη, 7 Νοέμβρη 1865

Φίλοι! Η κυρία Reeve πέθανε απόψε, ανάμεσα στα μεσάνυχτα και στις μία, από χολέρα. Η γυναίκα μου κι εγώ ήμασταν κοντά της ολόκληρη τη χθεσινή μέρα, χωρίς να απομακρυνθούμε στιγμή και αυτή πέθανε στα χέρια μας. Τη φρόντιζε η κυρία Scwabe, φίλη της και πρώην γιατρός. Ο γιατρός Pinkov, για να πω την αλήθεια, έκανε ό,τι ήταν δυνατό. Αλλά τον είχε καλέσει πολύ αργά. Δυο μέρες πριν είχε ήδη εντερικούς πόνους. Εκείνη τη στιγμή την παρακάλεσα να πάρει κάποιες σταγόνες ψευδεμεσία, ένα φάρμακο που έχει αποδειχθεί πετυχημένο σχεδόν σε ολόκληρη τη Ρωσία, αλλά εδώ είναι ακόμη ελάχιστα γνωστό. Δεν πήρε τίποτα και μάλιστα τις προάλλες πήγε επίσκεψη με βροχή, έκανε μπάνιο και μετά τουρτούριζε ολόκληρη. Χθες στις 6 το πρωί εμφάνισε τη Cholera morbus asiaticus, αλλά δεν ήθελε να φωνάξει τον γιατρό μέχρι τη μία το μεσημέρι. Η γυναίκα μου έφτασε στο σπίτι της, εντελώς τυχαία, στις τρεις, με ειδοποίησε και από τότε δεν την αφήσαμε. Το βράδυ ο Pinkov κάλεσε έναν άλλο γιατρό για να τον συμβουλευτεί: έκαναν ό,τι ήταν δυνατόν, αλλά δεν υπήρχε πλέον κάτι που θα μπορούσε να γίνει και πέθανε. Εσείς κι εγώ χάσαμε μια πραγματική φίλη, ευφυή, πιστή, ευγενική και με μια φλογερή αφοσίωση: το μοναδικό ζωντανό πλάσμα στη Νάπολη. Όλα τ' άλλα δεν είναι πλάσματα, αλλά σκιές.

Χέρτσεν, έτρεφε μια βαθιά εκτίμηση και ένα τρυφερό συναίσθημα για σένα. Το πρόσωπό της, το γέλιο της, εξέπεμπαν μια ιδιαίτερη τρυφερότητα κάθε φορά που μιλούσε για σένα και πόσο καλόκαρδα γελούσε όταν θυμόταν τις επιτυχίες σου. Το ίδιο ένιωθε για όλους τους

δικούς σου, την οικογένειά σου, λες και αποτελούσε μέρος της, ενώ αγαπούσε ιδιαιτέρως τη δεσποινίδα Τατά. Λίγο καιρό πριν μου είχε δείξει ένα γράμμα σου, στο οποίο προτίθετο να απαντήσει, κάτι που χωρίς αμφιβολία θα έκανε. Αλλά δεν θα απαντήσει πλέον, δεν υπάρχει πλέον.

Για μένα είχε γίνει μια πνευματική συνήθεια, ένα αντικείμενο στοργής. Κάθε φορά που διάβαζα κάτι αξιοσημείωτο ή φανταζόμουν κάτι, έτρεχα σε αυτή για να το συζητήσουμε μαζί. Σπανίως έχω συναντήσει μια γυναίκα τόσο ευγενική, ευφυή και συμπαθητική όπως αυτή. Αλλά πρέπει να προχωρήσουμε! Αν και μένουμε ολοένα και λιγότεροι.

Ιδού όλα αυτά που ήθελα ή έπρεπε να σας γράψω, φίλοι μου. Να προσέχετε την υγεία σας και προσοχή στη χολέρα. Η γυναίκα μου είναι τρομερή και εγώ είμαι απόλυτα ευχαριστημένος μαζί της. Τι αφοσίωση και τι κουράγιο, χωρίς άδεια λόγια, τι τρυφερότητα, τόλμη και σοφία ενωμένα μαζί. Από πού αντλεί αυτή την ενέργεια; Για εφτά ώρες, χωρίς διακοπή, τις έτριβε τα χέρια και τις γάμπες. Δεν την ήθελε ο ουρανός αυτή την άρρωστη! Δεν ήθελα να τον εμποδίσω, γιατί σε τέτοιες περιπτώσεις πιστεύω πως δεν έχω το δικαίωμα. Η φίλη μας είναι νεκρή, αλλά τουλάχιστον όχι σε ξένα χέρια.

Δικός σας Μ. Μπακούνιν

Γράμμα στον Carlo Gambuzzi
Νάπολη, δεύτερο μισό του Αυγούστου 1866

Φίλτατε φίλε μου,
το γράμμα σου της 17ης τρέχοντος με εντυπωσίασε ευχάριστα. Διαβάσαμε με ενδιαφέρον τις λεπτομερείς και τις ακριβείς πληροφορίες σου αναφορικά με την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στο πεδίο των εθελοντών. Όλοι οι φίλοι είναι ικανοποιημένοι και ευχαριστημένοι.

Κάτι που αντιθέτως δεν μπορούμε να είμαστε αναφορικά με τους δύο κοινούς μας φίλους, τον Fanelli και τον Mileti, των οποίων η απόλυτη βουβαμάρα μας εξέπληξε, αφού δεν την περιμέναμε και στενοχωρηθήκαμε, καθώς έγραψαν σε όλους τους φίλους αλλά όχι σε εμάς, όπως αντιθέτως όφειλαν. Σε παρακαλούμε, αν έχεις την ευκαιρία, να μεταφέρεις σε αμφότερους τη δυσαρέσκειά μας.

Σε σένα οφείλουμε αναμφιβόλως μια απάντηση. Αλλά δεν μπορώ να απαντήσω σε όλες τις λεπτομέρειες που μου μετέφερες, οι οποίες σήμερα έχουν μικρή σημασία εξαιτίας των ουσιαστικών αλλαγών που έχουν συμβεί, κι έτσι θα περιοριστούμε εδώ σε κάποια γενική παρατήρηση.

Μας έχει μιλήσει επί μακρόν για τις προσπάθειές σου να απευθυνθείς σε ανώτερους αξιωματούχους και πολιτικούς άνδρες της πλευράς του Γκαριμπάλντι και την πλήρη αποτυχία τους. Πάντως είμαστε ικανοποιημένοι που αυτή η εμπειρία σε έκανε να θέσεις το δάχτυλο επί των τύπων των ήλων αυτών που εμείς, χάρη στην *ιστορία* και στη *λογική*, είχαμε προφητεύσει προκαταβολικά και a priori· το ευτύχημα είναι ότι αυτό, βγάζοντάς σου από το κεφάλι οποιαδήποτε ιδέα τέτοιου τύπου στο μέλλον, σε συνδέει μαζί μας κατά τρόπο ακατάλυτο. Από την άλλη πλευρά, είμαστε ταυτοχρόνως λιγάκι ανήσυχοι για δύο λόγους. Οι προσπάθειές σου σε σχέση με εκείνους

τους κυρίους έγιναν βάσει της δικής μας λογικής, δηλαδή σύμφωνα με τη δική μας οπτική, τις ιδέες και τις προτάσεις μας; Ή έχουν έναν σκοπό απολύτως πολιτικό; Θα μας άρεσε να μάθουμε επακριβώς και σαφώς γι' αυτά τα δύο ζητήματα και ελπίζουμε πως δεν θα διστάσεις να το κάνεις με τη γνωστή σου ειλικρίνεια και γνησιότητα.

Δεδομένου ότι το γράμμα σου είναι πολύ ασαφές σχετικά με αυτά τα ζητήματα, είναι φυσικό που προέκυψαν στην ψυχή μας αυτές τις αμφιβολίες. Αν πράγματι η προσπάθεια έγινε με την πρώτη έννοια, αυτή αποκαλύπτεται από την πρώτη στιγμή αδύνατη και επικίνδυνη. Αδύνατη, γιατί θα ήταν τρέλα να γίνει μια προσπάθεια να σκιστεί η σημαία, το πνεύμα και η καρδιά ανθρώπων που όλη τους τη ζωή δεν ακολούθησαν ποτέ ούτε τις αρχές μας ούτε τη σημαία μας (όπως ακριβώς συνέβη με όλους αυτούς)˙ ανθρώπων που ενώθηκαν και είναι αφοσιωμένοι μέχρι θανάτου σε έναν σκοπό αποκλειστικά *εθνικό* και μάλιστα όσον αφορά τη στρατιωτική εμπλοκή τους. Επικίνδυνη, γιατί είναι άκρως απερίσκεπτο να αποκαλύπτουμε τις δυνάμεις μας με έναν τόσο άκαιρο και άχρηστο τρόπο. Αν η προσπάθεια έγινε με μια οπτική απολύτως πολιτική, τότε καθόλου δεν μπορεί να συμφωνεί με τις προθέσεις μας: απεναντίας, θα βρίσκεται σε πλήρη ασυμφωνία. Γι' αυτό περιμένουμε με ανυπομονησία τις λεπτομερείς εξηγήσεις σου.

Ένα άλλο σημείο στο γράμμα σου μας έκανε να σκεφτούμε πολύ. Μιλώντας για το entourage του Γκαριμπάλντι, λες ότι αποτελείται από ανθρώπους μέτριους, ανίκανους και αμφιλεγόμενους, και προσθέτεις αυτά ακριβώς τα λόγια: *πρέπει εμείς να τους προσέχουμε*. Τι εννοείς με αυτό το *εμείς*; Με ποιον άλλο έχεις έρθεις σε συμφωνία και με ποιον σκοπό; Ξεκαθάρισε όλα αυτά,

γιατί πρόκειται για ένα άκρως σημαντικό σημείο, που δεν ταιριάζει καθόλου με το υπόλοιπο γράμμα σου.

Ας εξετάσουμε καλά την κατάσταση.

Η ολοκλήρωση της ανακωχής και η αναπόφευκτη ειρήνη δημιούργησαν μια υπέροχη κατάσταση για μας. Η απόσπαση του Βένετο από την Αυστρία αφαιρεί από την κυβέρνηση οποιονδήποτε λόγο για να διατηρεί έναν τεράστιο στρατό, προκειμένου να τυραννάει και να καταπιέζει τους λαούς. Οι ψευτοδημοκράτες, δηλαδή οι ματσινικοί και οι γκαριμπαλντιστές, δεν μπορούν πλέον να επικαλούνται τη δικαιολογία της ξένης παρουσίας στην Ιταλία για να παραπέμπουν στις καλένδες τα κοινωνικά ζητήματα, τα εσωτερικά ζητήματα και εκείνα που συνδέονται με την ελευθερία. Οι ήττες στην Κουστόζα και τη Λίσσα, η γελοιότητα του Cialdini, κατέστρεψαν για πάντα στην Ιταλία τον μιλιταρισμό, που διαφορετικά, αργά ή γρήγορα, θα κατέληγε να καταστρέψει, όπως αλλού, την ελευθερία. Μετά την καταστροφή της Λίσσα όλοι οι καλοπροαίρετοι άνθρωποι και η κοινή γνώμη, με την εξαίρεση κάποιων ανόητων δημοσιογράφων ή μερικών παράφορων πολεμιστών, είναι υπέρ της ειρήνης και την αποδέχτηκαν με χαρά, αφού θα ήταν μια τεράστια βλακεία να εμπιστευτούν από δω και πέρα τη μοίρα της Ιταλίας σε άτομα που δεν γνωρίζουν και δεν θέλουν να νικήσουν. Επιπλέον, θα ήταν μια παράτολμη τρέλα να αγωνιστούν μόνοι εναντίον της Αυστρίας και εναντίον της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης.

Θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι το Τυρόλο και η Ίστρια παραμένουν χωριστά από την Ιταλία. Μα πώς θα προσαρτηθούν στην Ιταλία αυτές οι δύο επαρχίες; Με ποιους τίτλους και ποιο δικαίωμα θα παρθούν; Στο όνομα της ελευθερίας; Σίγουρα όχι. Στο όνομα της λαϊκής βούλησης; Γελοίο, αφού οι κάτοικοι πάλεψαν με θάρρος σε γη και θάλασσα, κυρίως αφότου οι Τυρολέζοι, με τη

δική τους αξία, νίκησαν και κατέστρεψαν το κύρος του Γκαριμπάλντι, υποχρεώνοντάς τον στο όνειδος των εμπρησμών στη Μολίνα και στο Σαν Λούκα. Στο όνομα της γλώσσας και των φυσικών συνόρων; Αδύνατον. Πώς θα μπορούσε πράγματι να εφαρμοστεί αυτή η αρχή αν η Ελβετία, η Γαλλία και η Αγγλία κατέχουν τα ιταλικά εδάφη του καντωνιού του Τιτσίνο, τη Νίκαια, τη Κορσική και τη Μάλτα; Επιπλέον, θα επικυρωνόταν έτσι η αρχή της κατάκτησης, ακυρώνοντας εκείνη της ελευθερίας και της ομοσπονδίας˙ και αυτό δεν είναι αποδεκτό.

Θα μπορούσε σε αυτό το σημείο να εμφανιστεί η αντίρρηση περί εθνικής ατίμωσης. Κάτι που δεν είναι εντελώς αληθινό. Οι στρατιώτες, οι εθελοντές, οι ναύτες, οι φρουροί πάλεψαν ηρωικά και με τιμή. Οι λαοί, αφού υπέφεραν ειρηνικά, για έξι μακριά χρόνια, την πιο ανήθικη και διαβόητη των κυβερνήσεων, αφού ανέχθηκαν υπομονετικά κάθε μορφή αυθαιρεσίας, αδικίας, κατάχρησης και λεηλασίας, συμμετείχαν χωρίς παράπονα, χωρίς δυσπιστία, χωρίς μνησικακία, αλλά απεναντίας με ενθουσιασμό και με όλους τους δυνατούς τρόπους, στον θρίαμβο των όπλων μας. Ποιον αφορά λοιπόν η ατίμωση; Την κυβέρνηση, για την προφανή της κακοπιστία. Έτσι η αποθάρρυνση και η αποπομπή της κυβέρνησης σημαίνουν τον θρίαμβο του λαού και της ελευθερίας, και οι προσπάθειές μας πρέπει να τείνουν να επισπεύσουν την πτώση.

Κατά συνέπεια, σε τι οδηγούσε ένα στρατιωτικό πραξικόπημα, μια εξέγερση ή μια επίδειξη δύναμης από την πλευρά των εθελοντών και του στρατού; Σε μια πράξη άκρως ολέθρια και καθόλα μεμπτή. Ένα κίνημα που δεν θα είναι το προϊόν σταθερών πεποιθήσεων και ελιγμών από καιρό προετοιμασμένων, με επιμονή, ένα κίνημα που θα ήταν η κατάληξη μιας παροδικής χολέρας και μια στιγμιαίας αγανάκτησης, γενικά δεν έχει και δεν

μπορεί να έχει επιτυχία. Όμως ένα πραξικόπημα, και μόνο να το σκεφτόμαστε, θα είχε τεράστιες συνέπειες. Η κυβέρνηση, ήδη καταβαραθρωμένη στην ανηθικότητα και στα όρια της χρεοκοπίας, επικαλούμενη το δικαίωμα της άμυνας και της αντίστασης, θα έβρισκε στον αγώνα των πολιτών μια ανέλπιστη βοήθεια, ακριβώς όταν η κατάληξη του πολέμου την έχει στερήσει από κάθε πίστη σε αυτή. Επιπλέον, και να δεχτούμε ότι η κυβέρνηση θα υπέκυπτε, ποιος θα μας έσωζε από την αντίδραση της Ευρώπης απέναντι σε αυτό το χτύπημα από την πλευρά της δικής μας αυτοαποκαλούμενης δημοκρατίας;

Λαμβάνοντας υπόψη όλες αυτές τις σκέψεις, οι φίλοι μας υποστηρίζουν ότι η παρουσία σας εκεί κάτω τώρα πια είναι απολύτως άχρηστη, αντιθέτως μπορεί να σας ωθήσει, ενάντια στις προθέσεις σας, σε έναν μακρύ δρόμο ο οποίος δεν μπορεί να παρθεί χωρίς να έρθετε σε αντίφαση με τις αρχές μας. Επιπλέον, εσείς έχετε ήδη ικανοποιήσει αρκούντως τη στρατιωτική σας τιμή, την πολιτική σας θέση, εν συντομία την ατομικότητά σας.

Συνεπώς οι φίλοι μας εκτιμούν ότι ο άμεσος επαναπατρισμός σας δεν είναι μονάχα ενδεδειγμένος και χρήσιμος, αλλά κυρίως αναγκαίος. Δεν μπορούμε, πράγματι, να περιγράψουμε με λόγια το αποτέλεσμα που είχε η απογοήτευση, όπως άλλωστε οι απειλές και οι ριψοκίνδυνες προθέσεις που εκφράζονται από όλους. Αυτό σίγουρα είναι η πιο κατάλληλη στιγμή για τις δραστηριότητές μας, πολύ περισσότερο καθώς η ψευτοδημοκρατία προσπαθεί και πάλι να πάρει τα ηνία.

Σας προσκαλούμε συνεπώς να επιστρέψετε το συντομότερο δυνατό, μαζί με τον Fanelli και τον Mileti. Αν για κάποιο λόγο δεν μπορέσετε να το κάνετε, μεταφέρετέ μας τότε τους λόγους.

[Μ. Μπακούνιν]

Σύντομα βιβλιογραφικά στοιχεία

O Giorgio Asproni (1808-1876) ήταν ένας πολιτικός από τη Σαρδηνία, αυτονομιστής και ρεπουμπλικανός.

H Ludmilla Assing (1821-1880), γερμανίδα συγγραφέας και διανοούμενη, συμμετείχε ενεργά στις εξελίξεις της ιταλικής ενοποίησης. Μετά τον χωρισμό της από τον αξιωματούχο Ciro Grimaldi, συνδέθηκε για κάμποσα χρόνια με τον Piero Cironi και στη συνέχεια με τον Andrea Giannelli, με τον οποίο απέκτησε έναν γιό. Έγραψε τη βιογραφία του Piero Cironi (*Vita di Piero Cironi*, Πράτο 1865) και επιμελήθηκε τον τόμο του Alexander von Humbolt, *Briefe von Alexander von Humboldt an Vaarnhagen von Ense aus den Jahren 1827 bis 1858*, Λειψία 1860. Αμφότερα τα κείμενα αναφέρονται στο γράμμα του Μπακούνιν στην Assing της 5ης Νοέμβρη 1865.

O Agostino Bertani (1812-1886), μιλανέζος γιατρός και πολιτικός, ήταν ανάμεσα στους ιδρυτές της ιστορικής άκρας αριστεράς.

O August Theodor Blance (1811-1868) ήταν σουηδός συγγραφέας, δημοσιογράφος και πολιτικός.

O Federico Campanella (1808-1873) ήταν ο πιο στενός συνεργάτης του Mazzini την τελευταία περίοδο της ζωής του. Εκλέχθηκε βουλευτής το 1862, αλλά εκδιώχθηκε την επόμενη χρονιά καθώς αντιτάχθηκε στην καταστολή της εξέγερσης στη Σικελία.

O Francesco Dall'Ongaro (1808-1873), πρώην παπάς και ποιητής, συμμετείχε στο εξεγερτικό κίνημα του

1848. Μετά από δεκάχρονη εξορία, επέστρεψε στην Ιταλία και έγινε μοναρχικός.

Ο Pier Vincenzo De Luca (1835-1868), πιστός οπαδός του Μπακούνιν, συνεργάτης της εφημερίδας «Il Popolo d'Italia» και συντάκτης της «Libertà e lavoro», ήταν ένας από τους ιδρυτές της Ένωσης για την Ελευθερία και τη Δικαιοσύνη, και διευθυντής της ομώνυμης εφημερίδας.

Ο Giuseppe Dolfi (1818-1869), φούρναρης, ήταν μια από τις πιο γνωστές προσωπικότητες της τοσκανικής δημοκρατίας. Το 1860 ίδρυσε στη Φλωρεντία την Αδελφότητα των Τεχνιτών της Ιταλίας, εργατική ένωση ματσινικής τάσης.

Ο Giuseppe Fanelli (1827-1877), αρχικά ήταν οπαδός του Mazzini και συμμετείχε στην εκστρατεία των Χιλίων με τον Γκαριμπάλντι. Από τους πρώτους οπαδούς του Μπακούνιν, έγινε ένας από τους βασικούς συνεργάτες του. Μέλος της Πρώτης Διεθνούς, έκανε μεγάλη προπαγάνδα στην Ισπανία, συμβάλλοντας στη διάδοση του αναρχισμού.

Ο Giuseppe Ferrari (1811-1876), ήταν φιλόσοφος, ιστορικός και πολιτικός.

Ο Carlo Gambuzzi (1837-1902), δικηγόρος και δημοσιογράφος, στην αρχή ήταν οπαδός του Mazzini και μετά έγινε διεθνιστής αναρχικός, στενός φίλος και συνεργάτης του Μπακούνιν. Το 1866, με τον Fanell και τον Mileti, πολέμησε στο Τυρόλο σαν εθελοντής γαριβαλδινός. Διευθυντής της «Gazzetta di Napoli», προχώρησε σε μια θαρραλέα πράξη ηθικής εξυγίανσης από την Καμόρα.

Ο Andrea Giannelli (1831-1914), οπαδός του Mazzini, το 1845 συμμετείχε στην εξεγερτική απόπειρα στη Λουνιτζάνα. Εκπρόσωπος του ιταλικού ρεπουμπλικανικού κόμματος, το 1897, ήρθε σε αντιπαράθεση με το κόμμα του, φτιάχνοντας μαζί με άλλους το ιταλικό ματσινικό κόμμα.

Ο Francesco Domenico Guerrazzi (1804-1873), πολιτικός και συγγραφέας από την Τοσκάνη, ήταν ενεργός στο δημοκρατικό κίνημα υπέρ της ιταλικής ενοποίησης και μέλος της επαναστατικής κυβέρνησης στην Τοσκάνη το 1848-1849.

Ο Giuseppe Guerzoni (1835-1886) ήταν βιογράφος του Τζουζέπε Γκαριμπάλντι.

Ο Aleksandr Ivanovič Herzen (1812-1870) ήταν ρώσος στοχαστής και πολιτικός. Η αυτοβιογραφία του *Παρελθόν και Σκέψεις* (1867), θεμελιώδες κείμενο του ρωσικού ποπουλισμού, είναι η ζωντανή περιγραφή των παθών της ευρωπαϊκής γενιάς.

Ο Giuseppe Mazzoni (1808-1880), εγκολπώθηκε νέος τα ματσινικά ιδεώδη. Συμμετείχε στις ταραχές του 1848-1849 και μαζί με τον Montanelli και τον Guerazzi, αποτέλεσε την τριανδρία της Τοσκάνης.

Ο Lev Metchnikov (1838-1888), ρώσος γεωγράφος και κοινωνιολόγος, ήταν αδελφός του διάσημου βιολόγου Elie Metchnikov (1845-1916), βραβείο νομπέλ ιατρικής το 1908.

Ο Carlo Mileti (1823-1892), συμμετείχε στις εξεγέρσεις του 1848. Συμμετείχε σε μια συνομωσία το 1851 και καταδικάστηκε σε θάνατο. Κατάφερε να διαφύγει και από την Ιταλία πήγε στη Μάλτα και μετά στην Τζένοβα, όπου έμεινε εννέα χρόνια. Το 1863 ο Agostino Bertani του εμπιστεύτηκε τη διεύθυνση της «Il Popolo d'Italia».

Ο Giovanni Nicotera (1828-1894), αρχικά οπαδός του Ματσίνι, το 1857 συμμετείχε στην εκστρατεία στο Σάπρι με τον Carlo Pisacane. Βουλευτής της αριστεράς από το 1862, εγκατέλειψε τις ρεπουμπλικανικές ιδέες και έγινε ένθερμος υποστηρικτής της μοναρχίας. Το 1877 είναι ο αυταρχικός και καταπιεστικός υπουργός εσωτερικών, υπεύθυνος για τη συνοπτική καταδίκη από στρατιωτικό δικαστήριο των πρωταγωνιστών της Συμμορίας του Ματέζε.

Ο Nikolaj Platonovič Ogarëv (1813-1877), ρώσος ποιητής, συνελήφθη πολλές φορές για τις πολιτικές του ιδέες. Το 1856 μετανάστευσε στο Λονδίνο, όπου συνεργάστηκε με τον Herzen στην ίδρυση του περιοδικού «Kolokol». Πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στη φτώχεια.

Η Emilia Reeve (;-1865), αγγλίδα φίλη του Γκαριμπάλντι, έφτιαξε στη Νάπολη ένα σχολείο για τα παιδιά των εργατών.

Ο Achille Sacchi (1827-1890), γιατρός από τη Μάντοβα, συμμετείχε στις ταραχές στη Λομβαρδία το 1848 και στη συνέχεια στην υπεράσπιση της ρωμαϊκής δημοκρατίας. Διέφυγε τη σύλληψη και κατέφυγε πρώτα στο Πιεμόντε και μετά στην Ελβετία. Το 1860 πήγε στον

Γκαριμπάλντι για να πολεμήσει στο Βολτούρνο. Το 1866 επέστρεψε στη Μάντοβα.

Η Elizaveta Vasil'evna Salias-de-Tournemire (1815-1882), κόμισσα, έγραψε μυθιστορήματα με το ψευδώνυμο Eugéne Tour.

Ο Eugenio Vieusseux ήταν ανιψιός του Giovan Pietro Vieusseux (1779-1863), ιδρυτή του ομώνυμου αναγνωστήριου, βασικού σημείου για την ανάγνωση περιοδικών και ξένων βιβλίων, εκείνη την εποχή ελάχιστα διαδεδομένων στην Ιταλία.

Ιταλικό χρονολόγιο του Μιχαήλ Μπακούνιν

1864

Τη νύχτα μεταξύ της 10ης και 11ης Γενάρη ο Μπακούνιν και η σύζυγός του Αντωνία διασχίζουν το Μοντσενίζιο. Αρχίζει έτσι το «ταξίδι στην Ιταλία». Την 11η ο Μπακούνιν βρίσκεται στο Τορίνο, όπου θα παραμείνει μέχρι τις 15. Είναι ένας κρύος χειμώνας αυτός του 1864 στο Πιεμόντε, τόσο κρύος που στον Μπακούνιν θυμίζει εκείνον της Σιβηρίας. Στις 16 βρίσκεται στην Τζένοβα και συναντά τον Agostino Bertani. Στις 19, μαζί με την Αντωνία, σαλπάρει από την Τζένοβα προς την Καπρέρα, προκειμένου να συναντήσει τον Τζουζέπε Γκαριμπάλντι. Μένει στο νησί τρεις ημέρες. Στις 23 επιστρέφει στην Τζένοβα και στις 26 πάει στη Φλωρεντία. Ανάμεσα στην Τζένοβα και τη Φλωρεντία βρίσκει τον χρόνο να πάει στο Λιβόρνο, για μια σύντομη επίσκεψη στον ασθενή Francesco Domenico Guerazzi. Επιστρέφοντας από την Καπρέρα ο Μπακούνιν εξομολογείται στην Αντωνία ότι «ήδη έχει ερωτευτεί την Ιταλία» και υπόσχεται ότι μέσα σε ένα μήνα θα έχει μάθει να μιλάει σωστά ιταλικά. Η Ιταλία γίνεται δεύτερη πατρίδα του. Η αγάπη για την Ιταλία, άλλωστε, διακρίνει την οικογένεια Μπακούνιν. Ο πατέρας του είχε σπουδάσει στην Πάντοβα και είχε δουλέψει για κάμποσο καιρό σαν υπάλληλος στα ρωσικά προξενεία στη Φλωρεντία, τη Νάπολη και το Τορίνο.

Φλεβάρης. Ο Μπακούνιν εγκαθίσταται στη Φλωρεντία, όπου μένει μέχρι τον Ιούνη του 1865. Είναι μια περίοδος πολύ σημαντική στη σκέψη και τη δράση του Μπακούνιν, αφού συνιστά το οριστικό του πέρασμα από τη δημοκρατικο-ρεμπου-πλικανική φάση στη σοσιαλιστικο-αναρχική. Για τη διαμονή του εκεί δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες. Ένα από τα πρώτα πράγματα τα

οποία κάνει ο Μπακούνιν είναι να γραφτεί για τρεις μήνες συνδρομητής στο αναγνωστήριο Vieusseux.

Όταν φτάνει στη Φλωρεντία η μορφή του στο δημοκρατικό και επαναστατικό περιβάλλον, αλλά όχι μόνο, είναι σχεδόν μυθική. Ο Μπακούνιν έχει πολλές γνωριμίες στη Φλωρεντία στο κοσμοπολίτικο περιβάλλον των πολιτικών φυγάδων: Lev Metchnikov, φίλος του Herzen, Fernando Garrido, E. Ruiz Pons, Ludmilla Assing. Ανάμεσα στους Ιταλούς γνωρίζει, πέρα από τους Giuseppe Dolfi, Alberto Mario, Andrea Giannelli, Giuseppe Mazzoni, Filippo Boni, τον ποιητή Francesco Dall'Ongaro, τον Giorgio Asproni, τον Angelo De Gubernatis και πολλούς άλλους.

Προς τα τέλη του 1864 ο Μπακούνιν φύγει από την Ιταλία για ένα σύντομο ταξίδι στη Σουηδία, μέσω Γαλλίας και Αγγλίας. Στο Λονδίνο, στις 3 Νοέμβρη, δέχεται την επίσκεψη του Μαρξ, ο οποίος τον ενημερώνει για την ίδρυση, λίγες εβδομάδες προηγουμένως, της Διεθνούς Ένωσης των Εργαζομένων, πιο γνωστή σαν Πρώτη Διεθνής ή απλώς Διεθνής. Είχαν να ειδωθούν από το 1848. Ο Μαρξ εμπιστεύεται στον Μπακούνιν την αποστολή να βρει επαφές στην Ιταλία για τη Διεθνή. Ο Μπακούνιν δέχεται, αλλά προς το παρόν δεν εντάσσεται στη Διεθνή.

Οκτώβρης. Ο Μπακούνιν συμμετέχει στη Νάπολη στο XI συνέδριο των ματσινικών εργατικών εταιρειών, κατά τη διάρκεια του οποίου αποφασίζεται να σταλεί αντιπροσωπεία στο 1° συνέδριο της Διεθνούς, προετοιμαζόμενο για την επόμενη χρονιά (που όμως δεν έγινε).

1865

Ιούνης. Ο Μπακούνιν αφήνει τη Φλωρεντία και μετακομίζει στη Νάπολη, όπου παραμένει αδιάκοπα μέχρι τα τέλη του Αυγούστου του 1867, ασυνήθιστο φαινόμενο

στη νομαδική ζωή του. Η Νάπολη είναι η πραγματική πολιτική του πατρίδα, το ιδανικό κέντρο για την επαναστατική του δραστηριότητα. Η ναπολιτάνικη περίοδος σηματοδοτεί την οριστική αναρχική διαμόρφωση της σκέψης του και τη γέννηση του αναρχισμού ως κίνημα ιδεών και πράξεων. Στον Μπακούνιν αρέσει πολύ η Νάπολη, για το κλίμα, τον ζωντανό και ενθουσιώδη λαό, για την πλούσια κουλτούρα επαναστατικών ζυμώσεων και για μια δημοκρατική παράδοση που ανάγεται στη Δημοκρατία του 1799. Επιπλέον ο Μιχαήλ είναι εραστής του καφέ και στη Νάπολη ο καφές συμβιώνει αρμονικά με την πόλη: «Ο καφές για να είναι καλός, πρέπει να είναι μαύρος όπως η νύχτα, γλυκός όπως ο έρωτας και ζεστός όπως η κόλαση». Την άνοιξη του 1876, λίγο πριν πεθάνει στη Βέρνη, ο Μπακούνιν είχε αποφασίσει να επιστρέψει οριστικά εκεί για να περάσει τις τελευταίες ημέρες της ζωής του.

Στη Νάπολη ο Μπακούνιν συνεργάζεται, τον Σεπτέμβρη και τον Οκτώβρη του 1865, με την γκαριβαλδινή εφημερίδα «Il Popolo d'Italia», με μια σειρά επιστολών με υπογραφή «ένας Γάλλος», στις οποίες, μαζί με την παρουσίαση του πολιτικού του προγράμματος, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της συνάντησης των δημοκρατικών διανοουμένων με τις λαϊκές μάζες. Πάντοτε στη Νάπολη γνωρίζεται και γίνεται φίλος με τους Giuseppe Fanelli, Saverio Friscia, Carlo Gambuzzi, Attanasio Dramis, Carlo Mileti, Alberto Tucci, αλλά και με πολλούς άλλους νέους επαναστάτες, που γίνονται οι πρώτοι διεθνιστές αναρχικοί.

Ο Μπακούνιν δεν έμενε πάντοτε στην πόλη της Νάπολης. Τους πρώτους μήνες έζησε στο Σορέντο, στη Βίλα Αναστασία. Μετακομίζει στη Νάπολη πρώτα στο Βίκο Μπελαντόνα στο νούμερο 9 και μετά στο Βίκο Σαν Γκουίντο στο νούμερο 26, κοντά στη Ριβιέρα ντι

Κιαϊα, ενώ τους τελευταίους μήνες τους πέρασε στο Λάκο Αμένο, στο νησί Ίσκια, στη Βίλα Αρμπούστα.

Ιούλης. Ξεσπά η τρίτη επιδημία χολέρας στην Ιταλία, που θα κρατήσει για τρία χρόνια, προκαλώντας πάνω από 160.000 θανάτους. Ξεκίνησε από την Ανκόνα στις 8 Ιούλη, φτάνοντας πολύ γρήγορα στον νότο και τη Νάπολη. Στις 7 Νοέμβρη ο Μπακούνιν έγραψε στον Aleksandr Herzen και τον Nikolaj Ogarëv για να τους μεταφέρει μια θλιβερή είδηση: «Φίλοι! Η κυρία Reeve πέθανε απόψε, ανάμεσα στα μεσάνυχτα και στις μία, από χολέρα. Η γυναίκα μου κι εγώ ήμασταν κοντά της ολόκληρη τη χθεσινή μέρα, χωρίς να απομακρυνθούμε στιγμή και αυτή πέθανε στα χέρια μας». Κι έτσι ανακαλύπτουμε έναν Μπακούνιν ομοιοπαθητικό: «Δυο μέρες πριν είχε ήδη εντερικούς πόνους. Εκείνη τη στιγμή την παρακάλεσα να πάρει κάποιες σταγόνες ψευδεμεσία, ένα φάρμακο που έχει αποδειχθεί πετυχημένο σχεδόν σε ολόκληρη τη Ρωσία, αλλά εδώ είναι ακόμη ελάχιστα γνωστό». Σε αντίθεση με ότι νόμιζε, όμως, η Ιταλία ήταν ανάμεσα στις πρώτες χώρες που χρησιμοποιούνταν η ομοιοπαθητική, όπως και η Νάπολη ήταν η πόλη όπου πρωτοδιαδόθηκε, το 1821, χάρη σε μερικούς αυστρο-ούγγρους στρατιωτικούς γιατρούς. Όσον αφορά τον ψευδεμεσία ή nux vomica, το δένδρο της στρυχνίνης είναι ένα θαμνοειδές με καταγωγή από την Ινδία και τη νοτιοανατολική Ασία. Οι σπόροι του φυτού χρησιμοποιούνται και σήμερα για την παραγωγή φυσικών φαρμάκων που χρησιμοποιούνται ιδιαιτέρως στην ομοιοπαθητική, ενώ ο φλοιός του δέντρου χρησιμοποιούνταν στο παρελθόν από τους Ινδούς για την αντιμετώπιση της χολέρας. Ωστόσο δεν υπάρχει κάποια επιστημονική ή κλινική απόδειξη για την πραγματική αποτελεσματικότητα τέτοιων φαρμάκων.

1866

Σεπτέμβρης. Ελβετία. Διεξάγεται στη Γενεύη το συνέδριο της Διεθνούς, με μεγάλη συμμετοχή γάλλων και ελβετών αλλά και άγγλων και γερμανών αντιπροσώπων. Αντιπαρατίθενται και συγκρούονται οι μουτουαλιστικές και κολλεκτιβιστικές τάσεις. Σημαντική είναι η απόφαση για την ανάληψη ενός αγώνα προκειμένου να μειωθεί η εργάσιμη ημέρα στις 8 ώρες, κάτι που θα καταστεί ένας από τους βασικούς στόχους της Ένωσης.

Οκτώβρης. Ο Μπακούνιν έγραψε την «Ιταλική Κατάσταση», όπου ανιχνεύει τις γενικές γραμμές ενός επαναστατικού προγράμματος με κοινωνικό χαρακτήρα σε σχέση με την ιταλική πραγματικότητα. Στο κείμενο αναλύει το κίνημα που κατέληξε στην εθνική ενότητα, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών κομμάτων από το ρεπουμπλικανικό μέχρι το συνταγματικό˙ επικρίνει με λεπτομερή τρόπο την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική της ιστορικής δεξιάς˙ και ξεκινά μια σκληρή πολεμική εναντίον των ματσινικών και γκαριβαλδινών ρευμάτων.

1867

Φλεβάρης. Στη Νάπολη οι ιταλοί φίλοι του Μπακούνιν –Fanelli, Friscia, Gambuzzi, Tucci και Caporuso– σχηματίζουν τη λέσχη Ελευθερία και Δικαιοσύνη, που από τον Αύγουστο ξεκινά την κυκλοφορία μιας εφημερίδας σοσιαλιστικής και κολλεκτιβιστικής τάσεων, με το ίδιο όνομα.

Μάης. Ο Μπακούνιν μετακομίζει στο Λάκο Αμένο, στο νησί της Ίσκια, όπου θα μείνει μέχρι τον Αύγουστο. Λίγο πριν φύγει από την Ίσκια και την Ιταλία, με κατεύθυνση την Ελβετία, δημοσιεύει το «Σλαβικό Ζήτημα» στην «Ελευθερία και Δικαιοσύνη». Είναι το πρώτο ιταλικό γραπτό στο οποίο ο Μπακούνιν δηλώνει σαφώς α-

ναρχικός. Το άρθρο παίρνει ως αφορμή ένα γράμμα του Herzen, δημοσιευμένο στην ίδια εφημερίδα.

Σεπτέμβρης. Χάρη στη χρήσιμη εργασία του Μπακούνιν, οι ιταλικές εργατικές εταιρείες έρχονται τελικά σε επαφή με την Πρώτη Διεθνή. Οι Sebastiano Tanari και Gaspare Stampa συμμετέχουν στο συνέδριο της Λωζάνης. Στο μεταξύ ο Μπακουνιν εγκαθίσταται στη Γενεύη, όπου στις 10 Σεπτέμβρη βγάζει λόγο στο ιδρυτικό συνέδριο της Ένωσης για την Ειρήνη και την Ελευθερία. Αν και στερούμενη οποιασδήποτε επαναστατικής επιδίωξης, αυτή η ένωση συναθροίζει δημοκράτες απ' όλη την Ευρώπη, ανάμεσά τους οι Victor Hugo, John Stuart Mill, Louis Blanc και Τζουζέπε Γκαριμπάλντι. Η ελπίδα του Μπακούνιν είναι να τη στρέψει σε πιο ριζοσπαστικές θέσεις και ακριβώς με αυτές τις προθέσεις θα συμμετέχει την επόμενη χρονιά στο συνέδριο της Ένωσης. Σε αυτή την περίοδο γράφει το δοκίμιο *Ελευθερία, Φεντεραλισμός και Αντιθεολογισμός*

Εγκαθιστάμενος στην Ελβετία, ο Μπακούνιν δεν σταματά καθόλου να έχει επαφές με την Ιταλία. Όχι μόνο συνεχίζει να προτρέπει τους νότιους φίλους του να φτιάχνουν τομείς της Διεθνούς, αλλά την Άνοιξη του 1870 κάνει ένα σύντομο ταξίδι στο Μιλάνο, όπου γνωρίζεται με τον Felice Cavallotti, τότε συνεργάτη της «Gazzettino rosa» και άλλους εκπροσώπους τη λομβαρδικής δημοκρατίας.■

[του *Lorenzo Pezzica*]

Errico Malatesta
Η ναπολιτάνικη ομοσπονδία της Διεθνούς Ένωσης των Εργαζομένων

«Ο Μπακούνιν στη Νάπολη ήταν κάτι σαν μύθος. Βρισκόταν εκεί, πιστεύω, ανάμεσα στο 1863 και το 1867 και είχε προκαλέσει μεγάλη εντύπωση. Αναφέρονταν σε αυτόν σαν ένα ασυνήθιστο άτομο και, όπως συνήθως συμβαίνει, υπερέβαλλαν τόσο ως προς τα πλεονεκτήματα όσο και ως προς τα μειονεκτήματά του. Μιλούσαν για το γιγαντιαίο του ανάστημα, την τρομερή του όρεξη, το μη επιτηδευμένο του ντύσιμο, την πανταγκρουελική του ανεμελιά, την περιφρόνησή του για το χρήμα. Διηγούνταν ότι έφτασε στην Νάπολη με πολλά λεφτά τη στιγμή κατά την οποία κατέφευγαν εκεί συχνά και πολωνοί φυγάδες, προκειμένου να γλυτώσουν από την καταπίεση που ακολούθησε την εξέγερση του 1863˙ ο Μπακούνιν έδινε τα μισά απ' όσα είχε πάνω του στον πρώτο πολωνό που συναντούσε και είχε ανάγκη, κι έτσι –και δεν χρειάστηκε πολύ καιρός– θα μείνει χωρίς δεκάρα. Τότε άρχισε να παίρνει χρήματα από τους φίλους του με την ίδια ευγενική αδιαφορία με την οποία έδινε τα δικά του. Αλλά όλα αυτά ήταν θρύλοι που κυκλοφορούν λίγο πολύ για όλους εκείνους οι οποίοι, για τον έναν ή άλλο λόγο, ξεφεύγουν από τα συνηθισμένα. Το σημαντικό με τον Μπακούνιν ήταν η μεγάλη συζήτηση που γινόταν σε όλους τους προωθημένους κύκλους, ή τους θεωρούμενους σαν τέτοιους, γύρω από τις ιδέες του, που ταρακουνούσαν όλες τις παραδόσεις, όλες τις κοινωνικές, πολιτικές και πατριωτικές θεωρήσεις, που μέχρι τότε από τη μεγάλη μάζα των ναπολιτάνων «διανοούμενων» θεωρούνταν δεδομένες και πέρα από κάθε συζήτηση αλήθειες. Για τους μεν ο Μπακούνιν ήταν ο βάρβαρος από τον βορρά, χωρίς θεό και πατρίδα, που δεν σεβόταν κανένα ιερό και

όσιο, και συνιστούσε κίνδυνο για τον άγιο ιταλικό και λατινικό πολιτισμό. Για τους δε ήταν ο άνθρωπος που έφερε στη νεκρή κοίτη των ναπολιτάνικων παραδόσεων μια πνοή ενός υγιούς αέρα, αυτός που άνοιξε τα μάτια των νέων οι οποίοι τον είχαν προσεγγίσει σε καινούργιους και τεράστιους ορίζοντες˙ και εκείνοι, οι Fanelli, De Luca, Gambuzzi, Tucci, Palladino κλπ, ήταν οι πρώτοι σοσιαλιστές, οι πρώτοι διεθνιστές, οι πρώτοι αναρχικοί της Νάπολης και της Ιταλίας».■

Απόσπασμα από το άρθρο του Ε. Μαλατέστα, *Η πρώτη μου συνάντηση με τον Μπακούνιν*, «Pensiero e Volontà», 1η Ιούλη 1926.

Σημείωση. Στις 31 Αυγούστου 1869 ιδρύθηκε στη Νάπολη το ιταλικό τμήμα της Διεθνούς Ένωσης των Εργαζομένων. Σύμφωνα τον διοικητή της αστυνομίας αριθμούσε περισσότερα από 1.100 εργάτες-μέλη. Στον κατάλογο των εγγεγραμμένων του 1871 βρίσκεται το όνομα του Ερίκο Μαλατέστα. Η ένωση διαλύθηκε με υπουργικό διάταγμα τον Αύγουστο του 1871. Τον Δεκέμβρη συγκροτήθηκε η Ναπολιτάνικη Εργατική Ομοσπονδία, της οποίας γραμματέας ήταν ο Μαλατέστα και κυκλοφόρησε μερικά τεύχη του εντύπου «La campana». Το καλοκαίρι του 1872 ο νεαρός Μαλατέστα φιλοξένησε τον Carlo Cafiero, που τότε ήταν 26 χρονών. Αμφότεροι συμμετείχαν στην πρώτη διάσκεψη των ιταλικών τομέων της Διεθνούς, που έγινε στο Ρίμινι από τις 4 μέχρι 6 Αυγούστου 1872.

Fabrizio Montanari
Γκαριμπάλντι και Μπακούνιν

«... Το βράδυ της 23ης Γενάρη 1864 ο Μπακούνιν και η γυναίκα του Αντωνία αναχώρησαν από του Γκαριμπάλντι, για να ξεκινήσουν ένα άλλο μακρύ ταξίδι προς την υπόλοιπη Ιταλία, που, σήμερα, γνωρίζουμε ότι άλλαξε βαθιά την πορεία της ιστορίας και των ανθρώπων. Το ταξίδι στην Καπρέρα, αν και δεν παρήγαγε τίποτα πολιτικά σημαντικό, τουλάχιστον από πρακτική και άμεση πλευρά, δεν απογοήτευσε τον ρώσο επαναστάτη, που θα κρατήσει για καιρό στη μνήμη του εκείνη την πρώτη συνάντηση σαν μια από τις πιο συγκινητικές στη ζωή του.

Του άρεσε ο άνδρας και ανάμεσά τους υπήρξε αμέσως μια ενστικτώδης συμπάθεια. Για τρεις ημέρες οι δύο επαναστάτες περπάτησαν, συζήτησαν, έφαγαν μαζί. Κατά τη διάρκεια των μεγάλων περιπάτων τους για την ανακάλυψη του νησιού αντάλλαξαν πολιτικές γνώμες, μελετώντας την εκπόνηση νέων επαναστατικών σεναρίων στην Ιταλία και την Ευρώπη. Κάθε τόσο, σχεδόν για να πάρουν μια ανάσα, καθόντουσαν σε έναν βράχο και κοιτούσαν τη θάλασσα, ονειρεύομενοι την απελευθέρωση μακρινών εδαφών και λαών. Αντίθετα με τις συνήθειές του, ο Γκαριμπάλντι αρεσκόταν να συνομιλεί με τον φιλοξενούμενό του μέχρι αργά τη νύχτα, πάντοτε με συντροφιά ένα καλό πούρο και ένα ποτήρι κρασί. Το κλίμα ήταν ιδιαιτέρως ήπιο εκείνες τις ημέρες, με ήλιο το πρωί και πολλά αστέρια τη νύχτα, προκαλώντας μεγάλη εντύπωση στο ζεύγος Μπακούνιν και αποτελώντας το φόντο για τις συζητήσεις τους. Η «σιβηρική αρκούδα» και το «λιοντάρι της Καπρέρα», όπως αποκαλούνταν οι δυο τους από τον κόσμο, χώρισαν έχοντας την πεποίθηση ότι είχαν θέσει τις βάσεις για μελλοντικές λαμπρές μάχες

για την απελευθέρωση των λαών και τη χειραφέτηση του προλεταριάτου.

Η πρώτη στάση του Μπακούνιν μόλις άφησε την Καπρέρα, ήταν η Φλωρεντία. Οι πατριώτες του Μεγάλου Δουκάτου, ορισμένοι από τους οποίους συνδέονταν με τους μασόνους, τον άκουσαν με όλη την προσοχή που απαιτείται σε έναν άνθρωπο νέο στη δημοκρατική υπόθεση, που ωστόσο μπορεί να οδηγήσει σε μια ριζοσπαστική στροφή.

Στην Τοσκάνη έμειναν περίπου έξι μήνες και γνώρισαν πολλούς εκπροσώπους του δημοκρατικού, μασονικού περιβάλλοντος όπως οι Alberto Mario, Lodovico Frapolli, Giuseppe Mazzoni, Ettore Socci και Luigi Castellazzo. Ανάμεσα στη μια και την άλλη συνέλευση, είχαν τη δυνατότητα να γυρίσουν την πόλη και να γνωρίσουν τα έργα τέχνης που υπάρχουν σε αυτή. Όμως οι καιροί άλλαζαν ταχέως και ο Μπακούνιν φαινόταν ο πιο κατάλληλος άνθρωπος για να ερμηνεύσει τις νέες ανάγκες και προσδοκίες του ιταλικού λαού. Πράγματι, εδώ και λίγο καιρό είχε γεννηθεί η Πρώτη Διεθνής των Εργαζομένων, με τη μαρξιστική και αναρχική εκδοχή της. Οι Mazzini και Γκαριμπάλντι συνέχιζαν να θεωρούνται οι δύο πατέρες της πατρίδας, όμως η σκέψη τους, αντιπροσωπεύοντας πάντοτε το σημείο αναφοράς κάθε νέας προοδευτικής ιδέας, με το πέρασμα των χρόνων θα επηρεάζει ολοένα και λιγότερο τα πράγματα και θα περιθωριοποιηθεί. Ο Γκαριμπάλντι και ο Μπακούνιν θα ξανασυναντηθούν και θα αγκαλιαστούν, πάντοτε εν τη απουσία του Mazzini, για μια ακόμη φορά στο Διεθνές Συνέδριο της Ένωσης για την Ειρήνη και την Ελευθερία των Λαών στη Γενεύη το 1867, για να μείνουν από τότε μακριά. Αυτό που συνέβη στο συνέδριο θα ξαφνιάσει τους πάντες. Ο Μπακούνιν, τώρα πια στα μαχαίρια με τη (μαρξιστική) Διεθνή, θα μπει στην αίθουσα μέσα σε μια

γενική αμηχανία. Εκείνη τη στιγμή ο Γκαριμπάλντι, που προήδρευε στη συνέλευση, δεν θα διστάσει να κατέβει από τα έδρανα για να αγκαλιάσει τον Μπακούνιν μέσα στο γενικό χειροκρότημα. Έτσι ο Μπακούνιν μπόρεσε να κάνει την παρέμβασή του και, παρά τις προβλέψεις, θα εισπράξει όχι λίγα ευνοϊκά σχόλια.

Το 1870, μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας, ο Γκαριμπάλντι πήγε στη Γαλλία και, επικεφαλής περίπου 20.000 εθελοντών και παρά την κακή κατάσταση της υγείας του, θα πολεμήσει για μια ακόμη φορά εναντίον των Πρώσων, μέχρι την ημέρα που ανακηρύχθηκε ειρήνη. Σε σχέση με τη γενναία πράξη του Γκαριμπάλντι, ο Μπακούνιν στις αναμνήσεις του θα επιβεβαιώσει για μια ακόμη φορά την εκτίμησή του για αυτόν: "Κανείς δεν εκτιμά πιο ειλικρινά, πιο βαθιά από εμένα τον λαϊκό ήρωα Γκαριμπάλντι. Η εκστρατεία του στη Γαλλία, όπως και όλη του η διαγωγή εκεί, στάθηκαν στον ύψιστο βαθμό του μεγαλείου, της εγκαρτέρησης, της απλότητας, της επιμονής, του ηρωισμού. Ποτέ δεν μου είχε φανεί τόσο μεγάλος".

Ωστόσο, ενώ ο Μπακούνιν, τον Μάρτη του 1864, βρισκόταν στη Φλωρεντία και προτίθετο να οργανώσει τις πρώτες ελευθεριακές ενώσεις, ο Γκαριμπάλντι άρχισε ένα θριαμβευτικό ταξίδι στο Λονδίνο, σε αναζήτηση νέων πόρων για τα μελλοντικά του εγχειρήματα. Στην αγγλική πρωτεύουσα έγινε δεκτός σαν ήρωας και περιβλήθηκε από τη στοργή του λαού και την εκτίμηση πολλών ευγενών. Ο Mazzini, ο Cavour και ο βασιλιάς με διαφορετικά συμφέροντα ο καθένας, τον παρακολουθούσαν από μακριά. Το μέλλον θα τους επιφύλασσε διαφορετικούς δρόμους, μεγάλες ψευδαισθήσεις και πολλές πίκρες...».■

Απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύτηκε στη «Rivista Anarchica», τεύχος 329, Οκτώβρης 2007.

Στις ιλιγγιώδεις περιπλανήσεις του, είτε για να συμμετάσχει σε μια εξέγερση είτε για να διαφύγει μια σύλληψη, ο Μπακούνιν διέμενε για κάμποσο καιρό αρκετά συχνά στην Ιταλία, κυρίως τη δεκαετία του '60 του 19ου αιώνα. Περισσότερο από την έλξη που του ασκούσαν οι ομορφιές της χώρας (είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Μπακούνιν για τη Νάπολη που υπεραγαπούσε και για τον καφέ της: «ο καφές για είναι καλός πρέπει να είναι μαύρος όπως η νύχτα, γλυκός όπως ο έρωτας και ζεστός όπως η κόλαση»), ο στόχος που επιδίωκε ήταν να εξάψει τη φαντασία των φτωχών ιταλικών μαζών για τη δημιουργία μιας κοινωνίας ίσων και ελεύθερων. Ανάμεσα στη μια και την άλλη συνωμοσία, αποκαλύπτεται, ωστόσο, μέσα από διάφορα κείμενα αλλά και από γράμματα, που κάποια δημοσιεύουμε κι εδώ, ένας οξύς παρατηρητής των κακών μιας μόλις ενοποιημένης χώρας, η οποία υπέφερε τότε από τα ίδια περίπου προβλήματα που υποφέρει και σήμερα: έναν δημοσιονομικό μηχανισμό τόσο καταναγκαστικό όσο και αναποτελεσματικό, την άσκηση της εξουσίας από τους διαχειριστές των δημόσιων πραγμάτων για προσωπικό όφελος, την ύπαρξη μιας εκτεταμένης γραφειοκρατίας, τον άκρως παρεμβατικό ρόλο της εκκλησίας... Εν κατακλείδι, το άλλοτε αγανακτισμένο και άλλοτε ενθουσιώδες βλέμμα του ρώσου επαναστάτη φέρνει στο φως όχι μόνο μια Ιταλία που δεν δυσκολευόμαστε πολύ να αναγνωρίσουμε, αλλά δυστυχώς και πολλά από τα πράγματα τα οποία, τηρουμένων των αναλογιών, ισχύουν και για τη δική μας χώρα, κάτι που κάνει άκρως ενδιαφέρουσα την ανάγνωση αυτών των γραμμάτων. Γράμματα τα οποία, επιπλέον, δείχνουν και πολλά πράγματα για την προσωπικότητα ενός από τους βασικούς οραματιστές της αναρχίας, που το 2014 συμπληρώνονται 200 χρόνια από τη γέννησή του (μια επέτειο που ελπίζουμε να τιμά στο ελάχιστο και η ανά χείρας έκδοση).

Η έκδοση